

ACTA UNIVERSITATIS SZEGEDINENSIS

SECTIO HISTORICA

1958

TÖRTÉNELEM

III.

KULCSÁR PÉTER

A MAGYAR ÁLLAMSZERVEZÉS
NÉHÁNY PROBLÉMÁJA

ISTVÁN ÉS AJTONY HARCA

SZEGED

1958

**SZERKESZTETTE:
KARÁCSONYI BÉLA**

A kiadásért felelős a Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Dékánja
A kézirat nyomdába érkezett: 1958. április. Megjelenés: 1958. Példányszám: 500
1958.

Terjedelem 2,5 (A/5) ív
Készült: linó szedéssel, íves magasnyomással, az MNOSZ 5601-54 és az MNOSZ 5602-50 A
szabványok szerint.

A törzsi-nemzetségi rendszer ideje az ezredfordulóra véglegesen lejárt, de még komoly veszélyt jelentett a feudális rendre, még képes volt akadályozni az új társadalmi rendszer kibontakozását, gátat emelni az ezzel együtt járó államszervezés elé. István legfontosabb feladata az volt, hogy leszámoljon a reakcióval és szabaddá tegye az utat a haladás, többek között az állam megszervezése előtt.

A helyzetet azonban bonyolította, hogy nem egyszerűen a reakciós, törzsi-nemzetségi pogányság és a haladó, feudális kereszténység közti küzdelemről volt szó, hanem ezt az alapvető harcot színezte az új társadalmon belül meglevő ellentétek összecsapása, úgymint az új magyar uralkodó osztály egyes csoportjainak marakodása a hatalomban való részesedés aránya fölött, az új kizsákmányoltak és az új kizsákmányolók ellentéte, a keleti és a nyugati egyház, illetőleg a bizánci és a német-római császárság harca. A törzsi-nemzetségi és a feudális rend híveinek az ellentétéhez képest a többi eltörpült, mert nem rejtőzött mögötte osztályérdek. (Kivéve az új kizsákmányolók és kizsákmányoltak harcát, mely azonban a társadalmi fejlettség alacsony fokának megfelelően még nem játszott önálló szerepet.) Az új magyar uralkodó osztály minden csoportjának az volt az első számú érdeke, hogy minél előbb megsemmisítsék a reakció erőit. Ez tette lehetővé, hogy — ideiglenesen háttérbe szorítva a hatalom kérdését — egyesüljenek a fő ellenség ellen.

Ezzel magyarázható, hogy István Koppány legyőzése után érkezettnek vélte az időt a korona fölvétele, bár előre láthatóan súlyos harcok előtt állt. Őt tekintette a magyar állam legfőbb ellenségének, akinek a veresége győzelmet jelentett számára az osztályharc döntő csatájában. Ennek volt formális proklamálása a koronakerés, és annak, hogy a magyar állam megszervezésének útjából elsöpörték a gátat. Eppen ezért nem kell teljesen elvetnünk a polgári történetírásnak azt a felfogását, mely szerint a magyar államiság kialakulásának betetőzését a koronakerés szimbolizálta. Hozzátehetjük azonban, hogy ez a győzelem korántsem jelentette az államszervezés befejezését. Ezután kellett megoldani az eddig háttérbe szorított, de az uralkodó osztály szemében igen fontos kérdést: a magyar állam melyik pártcsoportosulás égisze alatt működjék? *Felszínre került az*

uralkodó osztály belső ellentéte a hatalomban való részesedés miatt. A Koppány leverését követő belső harcokat mint ennek az ellentétnek a megnyilvánulását kell fölfognunk.

Ennek az illusztrálására legalkalmasabb István és Ajtony küzdelmének a megvizsgálása.

*

Ajtonyról csak Gellért püspök nagyobb legendája és Anonymus tud, előbbi egy fejezetben tárgyalja, utóbbi néhány sorban utal rá.¹ A krónikákban Gyula szerepel és egy Keán nevű fejedelem, ki ugyancsak Magyarország délkeleti részén kerül összeütközésbe Istvánnal. Problémát okoz, hogy *mindháromról egyszerre* egyik forrás sem beszél. A legendában Ajtony mellett Gyula bukkan fel, Anonymus is kettőjüket említi, Kézai és a krónikák viszont Gyuláról és Keánról tudnak. A zavart fokozza, hogy sem a »gyula«, sem a »keán« nem tulajdonnév, hanem méltóságot jelöl, ami mellé eredetileg személynév is tartozott.² Nincs módunk fejtegetni ezt a kérdést. A források határozottan azt mutatják, hogy a három név három különböző személyt jelöl. Proci volt a gyula, Sámuel a keán, és ezektől függetlenül létezett Ajtony, a marosvári princeps.³

Ajtony történetéről tehát csak két tudósítást kapunk, de ezek között is van eltérés. A legenda sok mondai elemet tartalmaz, aminek Anonymusnál nyomát sem találjuk. Ő Ajtonynak csak egy feleségéről tud, a legenda hetet ismer. Több pontban Anonymus bővebb, megemlékezik Ajtony egy öséről, Csanád apjáról, Csanád és István rokonságáról, másutt viszont a legenda mond összehasonlíthatatlanul többet. Ugyanakkor Anonymus sok esetben nem szavahihető forrás, fennáll a veszély, hogy most is saját elképzeléseivel állunk szemben. A nagyobb Gellért-legendát pedig olyan súlyos támadások érték,⁴ hogy mielőtt legfontosabb forrásként hasz-

¹ Anonymus műve kiadva Szentpétery: *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum. I–II. Bp. 1937–1938.* (Továbbiakban SRA.) I. 33–117. Gellért nagyobb legendáját Madzsar adta ki, SRA II. 480–506. Ajtonnyal Anonymus a 11. és 44. fejezetekben foglalkozik (SRA I. 47–50. és 88–92.), a legenda a 8. fejezetben (SRA II. 489–492.), mely a régi kiadások 10. fejezetével egyezik meg, ezenkívül egyik feleségéről tesz említést a 22. fejezetben (SRA II. 505.).

² Vö. Németh: *A honfoglaló magyarság kialakulása.* Bp. 1930. 45. és Melich: *A honfoglalás kori Magyarország.* Bp. 1925–1929. 37–42.

³ Hogy a »gyula« és a »keán« nem tulajdonnevek, variációkra adott alkalmat a nevek azonosításában. Így pl. Hóman (Hóman–Szekfű: *Magyar történet. I–V. 2. kiad. Bp. 1935. I. 178–179.*) arra az eredményre jut, hogy Ajtony és Gyula azonos személyek, méghozzá Ajtony volt az utolsó gyula. Pauler viszont (A magyar nemzet története az Árpád-házi királyok alatt. I–II. 2. kiad. Bp. 1899. I. 398–399.) arra következtet, hogy Ajtony volt a krónikák említette Keán. A források elemzése azonban arra készlet, hogy mindhárom név mögött külön történeti személyt keressünk, minek helyességét Váczy bizonyította. (Gyula és Ajtony. Szentpétery Emlékkönyv. Bp. 1938. 475–506.) Ujabbán Tóth Zoltán megint fölvetette a kérdést: »Nem Ajtony az utolsó bizonyos függetlenséget élvező Keán?« (Szent István legrégebbi életirata nyomán. Századok. 1947. 55.) Válaszadásra azonban nem vállalkozik.

⁴ Lásd pl. Madzsar véleményét Müllerral folytatott vitájában. (Századok. 1913. 355–374., 419–446., 502–517.; 1915. 387–411., 572–574., 679.)

nálhatnánk, szólnunk kell néhány szót az Ajtonyt tárgyaló rész keletkezéséről és hitelességéről.

Mint Váczy megállapítja, a legenda 8. fejezetének stílusa, életteljesége, aprólékosságig menő részletessége szemtanú mellett bizonyít.⁵ Forrását az elvesztett Gesta Ungarorum-ban keresi, amit azonban nem fogadhatunk el, mert érthetetlen, hogy a későbbi krónikák miért éppen ezt a részt hagynák ki. Karácsonyi János föltevése szerint⁶ alapja egy Csanádról szóló hősköltemény. Szeretnénk ezt a véleményt megerősíteni.

Többen megállapították,⁷ hogy a 8. fejezet eredetileg önálló volt, és később olvastották a legendába. A beolvasztás alkalmával az első szöveg kisebb-nagyobb változtatásokat szenvedett.

Anonymus Ajtonyról szóló néhány sora és a legenda 8. fejezete között kifejezésbeli egyezéseket nem találunk.⁸ Annál feltűnőbb és sajátosabb hasonlóságok tűnnek azonban a szemünkbe, ha az egész legendát Anonymus egész művével vetjük egybe.⁹ Utóbbi legkedveltebb kifejezései előbukkannak a legendában is, méghozzá túlnyomó többségükben a 8., szórványosan az 1—2. és 9—12. fejezetekben. Ilyen kifejezésbeli egyezések:

Anonymusnál »sunt dona data varia«, »diversa dedit donaria«, »multa eis dona presentabat«, »data eis legatione diversis eos muneribus ditavit«, »cum donariis multis« és még számtalan hasonló, pl. a 11., 12., 16., 20., 22. fejezetekben, a legenda 9. fejezetében pedig »quos etiam plurimis donariis remuneravit«, a 10-ben »varia dona et munera«.

Anonymus 13., 33., 41., 48., 50., 56. fejezetében »filium... ducem ac preceptorem constituit«, »militibus... principes et ductores constituit«, »constituti sunt principes et ductores« stb. A legenda 8. fejezetében: »qui sit princeps vester in prelio«, »quem eis in principem constituerunt«, »quem constituit principem domus regis«.

Anonymusnál: »castra metati sunt« (megszámlálhatatlan esetben, pl. a 17., 20., 28., 31. fej.), a legendában (8. fej.): »castra metatus est« és »castrum posuit«.

Anonymusnál: »a die illo locus ille vocatur...« (17. fej.), »a die illo locus ille nuncupatus est« (27. fej.), »a die illo fluvium illum vocaverunt« (13. fej. és hasonló csaknem minden fejezetben többször is), a legenda 8. fejezetében: »quem postea Orozlanus nuncupavit« és »ab hac die urbs vocabitur«.

Anonymusnál a Prologusban: »in ultimam generationem«, az 5. és 10. fejezetekben: »usque ad ultimam generationem«, a legenda 8. fejezetében: »usque in generationem«.

Anonymus: »congregavit exercitum suum« (26. fej.), »milites con-

⁵ I. m. 495—496.

⁶ Szent István király élete. Bp. 1904. 24.

⁷ Így Pauler Karácsonyi: Szent Gellért, csanádi püspök, élete és művei. Bp. 1887. c. munkájának bírálatában. (Századok. 1888. 63.)

⁸ Érthetetlen, honnan veszi Müller, hogy »A névtelen jegyző rövid megjegyzése majdnem szószerint a Gellértlegendában megmaradt szövegből merítettnek látszik.« (A nagyobb Gellértlegenda forrásai és keletkezése. Századok. 1913. 356.)

⁹ Ezek közül néhány Madzsarnak is feltűnt a legenda kiadása alkalmával. (Lásd a szöveghez fűzött jegyzeteit az id. helyen.)

gregati« (51. fej. és sok hasonló), a legendában: »congregantes exercitum« és »congrega exercitum tuum« (8. fej.).

Anonymusnál: »gaudio gavisı sunt magno«, »cum magno gaudio«, »gavisı sunt gaudio magno valde« (vagy analóg kifejezés a 4., 17., 18. 22., 29., 30., 37., 38., 46. fejezetekben), a legenda 8. fejezetében: »gavisus est valde«, »repletique sunt gaudio magno«, »gavisus est gaudio magno«, a 12. fejezetben: »factus est risus magnus« (Anonymus 50. fejezete: »factum est gaudium magnum«).

Anonymus: »magnas victimas fecerunt«, »magnum aldamas fecerunt«, magnum convivium celebraverunt«, »fecerunt aldumas«, »fecit magnum convivium« (a 13., 16., 22., 29., 33., 43., 49., 50. fejezetekben, némelyikben többször is), a legendában: »convivium magnum preparavit« (8. fej.) és »magnum convivium fecit« (9. fej.).

Anonymus 43. fejezetében: »Danubium... transnavigantes in curiam ducis Arpad pervenerunt« (és hasonló sokszor), a legendában (8.): »deinde transeuntes Tyciam venerunt ad regem«.

Anonymusnál: »utraque pars exercitus labore belli nimis esset fatigata« (48. fej.), »labore belli fatigatus« (56. fej.), a legendában: »nimio labore et fatigatione« (8. fej.).

Anonymus, 7. fejezet: »cum multitudine magna populorum non numerata«, 8. fejezet: »non modica multitudine equitum«, 53. fejezet: »innumerabilis multitudo«, a legenda 8. fejezetében: »Equorum... multitudinem habebat innumerabilem«, »in multitudine militum«.

Anonymus, 4. fejezet: »Almus pervenisset ad maturam etatem« és »Almus dum ad maturam etatem iuventutis pervenisset«, a legendában (2. fej.): »Cumque pervenisset ad tempus provectoris etatis«.

Anonymusnál: »duxit sibi uxorem« (3. fej.), »duxit sibi uxorem in eadem terra« (4. fej.), »duxit filio... uxorem de terra Cumanorum« (57. fej.), a legenda 1. fejezetében: »Duxit autem sibi uxorem de eodem civitate«.

Anonymusnál: »multi interfecti«, »interfecti sunt plurimi«, »plurimi interficiebantur« (27., 39., 41. stb. fejezetek), a legendában: »ceciderunt vulnerati multi« (8. fej.).

Anonymus: »fugiendo latenter fluvium... transnataverunt« (48. fej.), »latenter transnataverunt« (48. és 49. fej.), a legenda 8. fejezetében: »fugam iniens occulte venit« és »fugam iniens latuit«.

Anonymusnál: »ceperunt pugnare« (39. fej.), »pugnaturi accesserunt«, (41. fej.), »pugnare ceperunt« (44. fej.) stb. sokszor, a legendában: »inierunt certamen« (8. fej.).

Anonymusnál: »tubas bellicas sonuerunt« (45. fej.), »tubas bellicas sonando« (41. fej.), »tuba cecinit« (39. fej.), »sonuerunt tubas bellicas« (8. fej.), a legendában: »cane tuba« (8. fej.).

Anonymus Gestája és a nagyobb Gellért-legenda 8. fejezete tehát akkora mértékben tartalmaz részint formájában, részint tartalmában azonos kifejezéseket, hogy ezt — bármily közhasználatú szavakról legyen is szó — szerintünk a véletlennel magyarázni már nem lehet. Ráadásul éppen Anonymus legsajátosabb, legsűrűbben használt kifejezései ismétlődnek a legendában. Hosszabb párhuzamos szövegrészek azonban nin-

csenek, sőt, az egyezések nagyobb része nem is szó szerinti, s ez kizárja, hogy egyik a másikat forrásul használta volna.

A kérdésre, hogy honnan származik ez az egyezés, ifj. Horváth János adja meg a választ: »Anonymus sajtószerű elbeszélő stílusára az eddig tárgyalt jelenségeknél sokkal jellemzőbb, hogy az egyes szavak ismétlése és szójátékok halmozása mellett egész mondatokat ismétél, mégpedig nemcsak egymástól távolos és tartalmilag egymástól független részekben, hanem ugyanazon esemény elbeszélése folyamán.«¹⁰. A továbbiakban ezt a jelenséget fejtegetve arra az eredményre jut, »hogy számos esetben magyar énektörödékek szólnak meg a gestában olyankor is, amikor ezt bebizonyítani — adatok hiányában — nem áll módunkban. Az elbeszélő modort, a mondatokra és egész szakaszokra kiterjedő ismételtetést, amivel Anonymus egyedül áll az egész történeti irodalomban, minden bizonnyal azoknak a történeti énekeknek széles, elbeszélő modorától tanulta, amelyek tartalmi szempontból is gyakran felhasznál. Kétségtelen, hogy ezek a legnagyobb mértékben modorosan ható ismétlések a népi epika jellegzetes formavilágához vezetnek...« Anonymus stílusához legközelebb a történeti énekek állnak.¹¹

A gestában valóban rengeteg ismétléssel találkozunk, melyekben érdekes megfigyelést tehetünk: a Gellért-legenda és Anonymus kimutatott párhuzamos kifejezései előkerülnek Anonymus azon részeiben, melyek a népi elbeszélő stílus jellegzetes modorát kölcsönzik az egész Gestának. A fenti példák kivétel nélkül Anonymus ismételtető stílusának jellegzetes mozzanatai, mindegyik legalább kétszer, némelyik tíznél is többször fordul elő.

Természetes a következtetés, hogy ezek a kifejezések ugyanonnan kerültek Anonymus művészi szótárába, ahonnan stílusának egyéb elemei: a történeti énekekből. Ebből pedig nyilván következik, hogy a legenda 8. fejezete sem ismerkedhetett meg ezekkel másutt.¹² A legenda 8. fejezete tehát Anonymus Gestájával történt egybevetése után a történeti énekekkel mutat rokonságot, frazeológiájának egy részét ezekből meríti.

A fejezet felépítésének vizsgálata méginkább megerősíti ezt. Horváth¹³ összeállítja az Anonymus által elmondott hadi vállalkozások rendjét, s megállapítja, hogy ettől eltérés alig tapasztalható. A legendában leírt harc minden mozzanatában pontosan megfelel ennek a népi énekekből származó rendnek. A sorrend részben bomlott, egyes részek kimaradnak, mások belekerülnek, de a skémától való eltérés mindenütt könnyen érthető. Nézzük meg ezt a rendszert, mindenütt utalva a legenda megfelelő helyére.

1. tanácskozás (rex...ait ad optimates suos), 2. közös egyetértés

¹⁰ Árpád-kori latinnyelvű irodalmunk stílusproblémái. Bp. 1954. 209.

¹¹ Uo. 214–215.

¹² Anonymus még akkor sem szolgálhatott forrásul a legendairó számára, ha kétségbe is vonjuk Horváth megállapításait, hogy a legenda Kálmán idejében keletkezett, tehát megelőzte a Gestát, mert ez utóbbinál a legenda ott is bővebb, ahol kolostori hagyományokra aligha támaszkodhatott. Anonymus sem meríthetett a legendából, hiszen ettől eléggé eltérő adatokat is közöl. Ezenkívül vö. Hóman: A Szent László-kori Gesta Ungarorum és XII–XIII. századi leszármazói. Bp. 1925. 35.

¹³ I. m. 231–232.

(bonusque visus est sermo in oculis omnium), 3. engedély (hiányzik, hiszen a király parancsát teljesítik), 4. megközelítés (egressi sunt in prelium... transissent Ticiam), 5. követküldés, kémkedés (hiányzik, de az adott helyzetben értelmetlen volna), 6. feláll a hadsereg, megkezdődik a csata, kürtök, zászlók (inierunt certamen, cane tuba), 7. az ellenség veszteségei (ceciderunt vulnerati multi), 8. az ellenséges vezér elmenekül (terga vertens iniit fugam, interfectus est), 9. túszedés (hiányzik), 10. a győzelem bizonyítékait elküldik a fővezérhez (caput auferentes miserunt regi), 11. várat emelnek (monasterium edificavit), 12. a vár elnevezése (vocabitur... urbs Chanadina), 13. hazatérés, általános öröm (venerunt ad regem, gavisus est gaudio magno), 14. áldomás, ünnepségek (convivium magnum preparavit), 15. birtokadományozás (comes illius provincie eris), 16. utódaik máig bírják a földet (hiányzik, hiszen a legenda írója nem »gesta nobiliumot« irt).

Ennél is többet mond a legenda elbeszélő modorának a vizsgálata. Senki sem állíthatja, hogy az egész mű követné a népi énekektől Anonymus által kölcsönzött lassú, ismételtető stílust, gyakran térne vissza előbbi kifejezéseire: egyszer már előfordult kifejezést alig találunk. Ebből a szempontból sajátos a 8. fejezet. Az Anonymusszal egyező helyek nagy többsége, különösen a 8. és néhány következő fejezetben található, egyszer-kétszer megint felbukkannak. Egy részlet pedig különösen magán viseli a vissza-visszadöccenő népi stílus jegyét: »Chanadinus autem eadem nocte castra metatus est ad quendam montem, quem postea Orozlanus nuncupavit. Achtum autem posuit castra sua in campo nomine Nageuz... Igitur Chanadinus noctem illam ducens insomniem, orabat ad Sanctum Georgium martirem, ut sibi a domino celi auxilium impetraret. Votumque vovit, ut si adversarii victor existeret, in loco orationis, quo genua flexerat in terra, in honore eius monasterium edificaret. Cumque pre nimio labore et fatigatione ipsum sopor invasisset, apparuit ei in sompnis forma leonis, stans ad pedes eius dicensque ei: „O, homo, quid dormis? Surge velociter, cane tuba, egredere in prelium et superabis tuum inimicum”. ... Unde convocato exercitu sompni, quod viderat, enarravit eis, dicens: „Post orationem, quam prostratus coram Domino et Sancto Georgio martire effudi in hac nocte, invasit me sopor vidique ad pedes meos quasi leonem stantem trahentemque me unguis et dicentem: „Surge homo, quid dormis? Congrega exercitum tuum, egredere in hostem tuum, qui nunc dormit et vinces eum”... Egressi sunt ergo in prelium sine mora expectantes per merita beati Georgii martiris auxilium de celo, qui eos in forma leonis dignatus fuerat visitare. Et eadem nocte mox exercitus Achtum, qui iacebat in campo, alter ad alterum irruerunt... Chanadinus... venit ad locum, in quo ei leo apparuerat... quatenus votum, quod Sancto Georgio voverat, adimpleret... Post hec veniens Chanadinus ad locum, ubi leonem in sompnis viderat...«

Ez a részlet azt is mutatja, hogy a legendairó nem kívánta követni a népies modort, lehetőleg kerüli a túlságosan feltűnő ismétléseket, más szóval helyettesíti azt, ami egyszer már előfordult (castra metatus est — castrum posuit; adversarii victor existeret — superabis tuum inimicum — hostem tuum... vinces; stb.), ha tehát mégis felismerjük e modor félre-

érthetetlen nyomát, ennek eredetét nem az íróban, hanem a forrásban kell keresnünk.

A 8. fejezet tehát nemcsak frazeológiájában, hanem felépítésében és tartalmi részleteiben is pontos megfelelője az Anonymus nyomán rekonstruálható történeti énekeknek, amiből nem gondolhatunk egyebet, mint-hogy maga is ilyen ének nyomán készült.

Tovább erősíti ezt, hogy a fentemlített kifejezések egy részének első fogalmazása minden valószínűség szerint magyar nyelvű volt. Ezt mutatja a régi történeti énekek néhány sora, melyeket Horváth Anonymus megfelelő helyeivel állít párhuzamba, továbbá, hogy az Anonymusnál nem etimológiai magyarázatként, hanem idézetszerűen használt egyetlen magyar szó, az »áldomás« éppen a talán legtöbbször visszatérő, a legendában is kétszer megtalálható kifejezésben fordul elő.^{13/a} Emiatt kevés a legenda és Anonymus szövege egyezése, hiszen egymástól függetlenül fordították latinra a magyar szöveget, talán nem is azonos változatot használtak.

Népi eredetre vall az Ajtony feleségeinek sokaságát kifejező hetes szám, mely a kezdetlegesebb kultúrák, így a vogulok és osztyákok számrendszerében »rendkívüli módon kidomborodik, s részben a sok-nak, nagy-nak, hatalmas-nak, rendkívüli mennyiség-nek... a legfőbb kifejezője lesz.«¹⁴

Anonymus természetesen több történeti éneket ismer és használ, a legendairó pedig csak egyet, mely azonban (vagy valamelyik változata) Anonymus forrásai között is helyet kap és választ ad arra a kérdésre, hogy honnan került a legenda 8. fejezetébe az Anonymusszal egyező sok apróbb-nagyobb részlet, illetőleg hogy honnan szerzett tudomást e két forrásunk az Ajtony elleni hadjárat lefolyásáról.¹⁵

A Gellért-legendá 8. fejezetének keletkezéséről végeredményben a következőket mondhatjuk:

Az eseményeket közvetlenül követő időben keletkezett egy magyar nyelvű történeti ének Csanád életéről vagy inkább harci vállalkozásáról.

^{13/a} A legendában »convivium magnum preparavit« (8. fej.) és »magnum convivium fecit« (9. fej.), Anonymusnál »magnum aldamas fecerunt« (6. fej.) és »fecerunt aldumas« (22. fej.).

¹⁴ Lásd Bibó: A számok szerepének és jelentésének kialakulása az emberiség történetében. A számok jelentése a XI–XIII. századi magyarság történetében. Szeged, 1935. 19–20., 47–48.

¹⁵ A Gestának és a legenda 8. fejezetének egyes részletei az egyes szavakban megfigyelhető azonosságon túl is mutatnak egyezéseket, ami azonban a dolog természeténél fogva (fordításról van szó) csak esetlegesen és bizonytalanul állapítható meg. Ilyen nagy közelséget mutató rész Anonymusnál (39. fej.): »Et dum uterque exercitus ad invicem prope pernoctassent, neuter eorum dormire per totam noctem ausus fuit, sed equos sellatos in manibus tenendo pernoctaverunt«. A legendában: »Chanadinus autem eadem nocte castra metaus est... Achtum autem posuit castra sua... Exploratores autem utriusque partis vigilantes hiñc et inde discurrebant. Igitur Chanadinus noctem illam ducens insomnem...« Talán ide tartozik a csak egészen sajátos helyzetben alkalmazható két mondat Anonymusnál: »matri eius pregnantis per sompnum apparuit divina visio in forma asturis« (3. fej.), illetőleg: »plures habebat amicas« (11. fej.), a legendában: »apparuit ei in sompnis forma leonis«, illetőleg: »Habebat autem septem uxores«, melyeket nehéz lenne több különböző történetbe beleszőni.

Ez tartalmazta a mai 8. fejezet zömét, benne lehetett Ajtony jellemzése, Csanád menekülése, megbízatása, a harc lefolyása, az álombeli oroszlán megjelenése, a fej elküldése, a nyelv kivágása és bizonyítékul való felhasználása,¹⁶ Gyula mesterkedése,¹⁷ a csatát követő lakomázás, a győztesek fogadása és Csanád kinevezése. A legenda maior írója a latinra fordítással egyidejűleg valószínűleg lerövidítette az elbeszélést, de beleszótta a csanádi kolostor hagyományait. Így kerül szó a görög szerzetesekről, a kolostoralapításról és Szt. Györgyről,¹⁸ egyházi kézre mutat a »quod in religione Christiana perfectus non erat« kifejezés, Csanád keresztelésének említése, a hadsereg imája. Kiegészítette egyéb forrásaiból, főleg a Bibliából,¹⁹ egyes kifejezéseket a változatosság kedvéért hasonlóval helyettesített.

Nem foglalkozhatunk sem a nagyobb Gellért-legenda keletkezésének problémájával,²⁰ sem azzal, hogy a 8. fejezet beolvasztása mikor történt, illetőleg, hogy ezzel egyidőben ment-e végbe a Csanád-ének és a kolostori hagyomány egyesítése, a latinra fordítás stb., de szempontunkból ez nem is fontos. Lényeg, hogy a 8. fejezet alapja közelkorú forrás.

A legenda és Anonymus közös forrása a történeti ének. Anonymus azonban szokott racionális gondolkodásával kihagyja az általa valószínűtlennek vélt részeket, beleszövi saját gondolatait, nem ismeri a kolostori hagyományt, nem is foglalkozik az eseménnyel, csak mellékesen tesz róla említést. Innen adódik az eltérés. A Csanád-ének nem sokkal az események után keletkezett, tehát hiteles, a kolostori hagyományoknak ugyancsak volt történeti magjuk, így a 8. fejezet tárgyi részét elfogadhatjuk, mesés elemeiből pedig következtetéseket vonhatunk le. Nem tudjuk, mennyi az, amit Anonymus az énekből merít, ezért tudósításából csak azt fogadhatjuk el teljes értékűnek, ami tartalmilag a legendával egyezik, más állításait a legenda mese-motívumaival kell azonos elbírálásban részesítenünk.

A krónikairók nem találták a Gestában Ajtony történetét. Más vonatkozásban sincs tudomásunk arról, hogy használták volna a Csanád-éneket, nem csodálkozhatunk, ha most sem élnek vele, a kolostori hagyományt

¹⁶ Hogy ez utóbbi három mozzanat külföldön is a hasonló jellegű alkotások kedvelt motívuma, szépen bizonyítja Heller. (A Csanádmonda főeleme. Ethnográfia. 1916. 161—168.).

¹⁷ Rokon példáit u. cs. Hellernél találjuk.

¹⁸ Igaza lehet Müllernek (A nagyobb Gellértlegenda keletkezése és forrásai. Századok. 1915. 397—400.), mikor külön választja Szt. Györgyöt az oroszlántól, bár ezt nem a lélek-, hanem a forráslemez indokolja. Az író a történeti énekekben szereplő pogány oroszlánt a marosi kolostor Szt. György-tiszteletével kapcsolatba hozva kereszteli meg.

¹⁹ Lásd Madzsarnak a legenda szövegéhez fűzött jegyzeteit az id. helyen.

²⁰ Arra szeretnénk rámutatni, hogy bár a legendát egészében nem jellemzi az egyes kifejezések gyakori ismételtetése, néhány mindennapos közhelyen (pl. *respondit dicens*) kívül is találunk olyan kifejezéseket, melyek más fejezetekben is felbukkannak, bizonyítva, hogy a 8. fejezetnek a legendába olvasztása már a legenda első fogalmazásakor megtörtént. (Ilyen egyezés a Müller és Madzsar id. vitájában említettekén kívül a 2. fej.-ben: »votum, quod Deo voverat«, a 8. fej.-ben: »votum, quod Sancto Georgio voverat«; 2. fej.: »quos inveneritis aptiores«, 3. fej.: »invenire poteris aptiorem«, 8. fej.: »quis aptior inveniri potest«).

pedig csak olyan író hasznosíthatta, aki közel állt a kolostorhoz. Másképp nem magyarázható, hogy Ajtonyról mindössze két forrásunk beszél.

*

Kézai a 29. fejezetben ezt írja: »Tercii quidem exercitus Gyula fuit capitaneus, hic iacet (sic) cum aliis in Pannoniam introisset, in partibus Erdevelu tandem habitavit.«²¹ A Képes Krónika alaposan összezavarja ezt az egyszerű dolgot. 30. fejezetében olvashatjuk: »Tertius vero capitaneus Gyula fuit, unde Gyula filius Ladizlai derivatur. Eratque iste Gyula dux magnus et potens, qui civitatem magnam in Erdelw in venatione sua invenerat, que iam pridem a Romanis constructa fuerat... Tandem cum Gyula Hungaris in Pannonia habitantibus infestus esset et multipliciter agravatus, per sanctum Stephanum regem in Pannoniam est deductus. Non tamen iste Gyula capitaneus, sed ab illo tertius.«²² A szöveg úgy hangzik, mintha az első, honfoglaló Gyuláról lenne szó vagy László fiáról, csak a legutolsó mondatból derül ki, hogy egy harmadikkal is megismerkedtünk, tehát a fejezetben elmondott események bármelyikét bármelyik Gyula számlájára írhatjuk. Szerepel egy cél és értelem nélkül behelyezett mondat arról, hogy valamelyikük vadászott Erdélyben. Nem esik szó arról, hogy Pannónián kívül telepedett volna le, de a végén kiderül, hogy nincs itt, mert ide kell hozni. Úgy tűnik, mintha az író hosszabb forrásból meglehetősen ügyetlenséggel ragadott volna ki részeket, vagy különböző forrásokból egymáshoz nem kapcsolódó részeket fűzött volna össze. A Kézai-val való összevetés után, ha nem is minden, egy részlet világossá válik. Tiszta ugyanis az összefüggés Gyula erdélyi vadászata és Kézai megjegyzése között, mely szerint először Pannóniában lakott, később Erdélyben. A két krónika összevetése lehetővé teszi, hogy az eseményeket a következőképpen vázoljuk föl:

A Gyula törzse eredetileg a Tisza, a Maros, a Temes és a Fehér-Körös tájékán telepedett le.²³ Egy része azonban a későbbiek folyamán Erdélybe költözött, méghozzá a túlnyomó többség, hiszen ezekkel tart a fejedelem és ezeket nevezik ezután Gyula-törzsnek. Eredeti szálláshelyük továbbra is lakott marad, ami az őslakóknak köszönhető, mert a szomszéd törzsek nem mozdulnak, hogy a helyet betöltsék. Új szállásukat Gyula-fehérvár központtal a Maros mentén ütik fel.

István idejében Ajtonyt valamennyi forrásunk egybehangzóan a Gyula-törzs eredeti szálláshelyére és környékére teszi. Legyőzése után területén Csanád királyi megye és a csanádi püspökség alakult meg, birtokai nagy részét Csanád kapta, kiről utódaira szállt, kisebb-nagyobb

²¹ SRA. I. 166.

²² SRA. I. 290–291.

²³ Ittlakásukat bizonyítja Konstantinos Porphyrogennétos a *De administrando imperio* (kiad.: Moravcsik, Bp. 1948.) 40. fejezetében és a máig fennmaradt Gyula-helynevek, melyek közül Gyula, Gyulavári, Gyulavarsánd a szálláshely északi szegélyét jelzi, a Temes partján Karánsebes alatt levő Gyepesfalu és ettől északra a Maros partján Gyulató pedig talán a keleti gyepűvonal otthúzódását mutatja, ezenkívül: Gyulamező (Sámsón mellett Csongrád megyében), Gyulaeperjes (a Békés megyei Újkígyósnál), Gyulamező uo. Tótkomlós mellett) stb.

részek a Csanád parancsnoksága alatt harcolóknak jutottak, egy jelentéktelen töredék pedig Ajtony utódainak a kezén maradt.

A régi Csanád megye területét nem ismerjük, bizonyos, hogy ugyanott terült el, ahol az újabbkori, de jóval nagyobb volt. Nem tudjuk meghatározni a csanádi egyházmegye területét és birtokait sem. A néhány fennmaradt utalás szerint az erdélyi hegyek, a Tisza, a Maros, a Fehér-Körös és a Duna között keresendő.²⁴ Arra a területre vonatkozóan, mely Ajtony utódainak a birtokában maradt, megint nem mondhatunk sokat. A család tengődik egy darabig a régi birtokok töredékén, de közeleti szerepléshez nem jut és hamarosan eltűnik a süllyesztőben.²⁵ Tudomásunkra jutott néhány birtokuk a régi Csanád megyében feküdt.²⁶ Sokkal nagyobb sikerrel kereshetjük azt a területet, melyen a Csanád nemzetség birtokai helyezkedtek el. A család igen jelentős szerepet játszott a későbbiek folyamán, birtokaival számos oklevél foglalkozott, melyek közül több ránkmaradt.²⁷ Számos tagjának ismerjük a nevét, mit több földrajzi név megőrzött.²⁸ Birtokaik zöme a régi Csanád, Arad, Temes, Bihar

²⁴ Vö. Juhász: Hajdani monostorok a csanádi egyházmegyében. Bp. 1926.

²⁵ Vö. Karácsonyi: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. I–III. Bp. 1901. I. 91–94.

²⁶ Egy 1352-ből származó irat (Anjoukori Okmánytár – továbbiakban AO–V. 368. sz.) Achton, Seryen és Ozewleus nevű birtokokat említ Csanád megyében, 1329-ben Zevleus-ról hallunk ugyanott (AO II. 363. sz.) A 18. századi Mercy-féle térkép (kiad.: Szentkláray: Száz év Délmagyarország történetéből. Temesvár, 1879. A. melléklet.) Schirian-t és Sellos-t közöl, mely talán az előbbiekkal azonos. Egy 1355-ös oklevél (AO VI. 260. sz.) Ahtunmonustura-t említ, 1357-ben pedig Kazmertelekeről szerzünk tudomást (Zichy Okmánytár – továbbiakban ZO–III. 59. sz.) Vö. Ortvay: Az Ajtony és Csanád nemzetségek birtokviszonyai Délmagyarországon. Századok. 1891. 263–278. és ZO I. 41., 42., 52., 54., 276., II. 59., 402., Árpádkori Új Okmánytár – továbbiakban AUO–XII. 384. sz.

²⁷ Ezeket lásd Wertner: A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. Temesvár, 1891. I. 198–207. és Pesty–Ortvay: Oklevelek Temesvár megye és Temesvárváros történetéhez. I. Pozsony. 1896. 9., 19., 56., AUO VII. 147., 169. sz., VIII. 274. sz., Hazai Okmánytár – továbbiakban HO–VIII. 302. sz.

²⁸ A neveket lásd Karácsonyi i. m. I. 344–359. és Wertner i. m. I. 198–207. A helynevek természetesen nem nyújtanak döntő bizonyítékot, de világosan mutatják, hogy az oklevelek alapján meghatározható területeken a Csanád nemzetség valóban hosszú ideig nagy birtokok tulajdonosa volt. Pl. Balászfalva (régii Temes m., ma Románia), Balázspuszta (Komádi mellett Hajdú-Bihar m.), Balázssziget (uo., lásd A magyar korona országainak helységnévtára. Szerk. Kollerffy Mihály. Bp. 1877. Továbbiakban Helységnévtár, a megfelelő címszavaknál), Balázspuszta (Okány mellett, Békés m.), Balázsszug (uo., lásd Helységnévtár), Balázi (Fülöpszállás mellett Bács-Kiskun m.), Balázspuszta (Szabadszállás mellett, Bács-Kiskun m.), Bogyoszlóháza (Geszt mellett, Békés m.), Érbogyoszló (Margitától ÉNy-ra, régi Bihar m., ma Románia), Bogyoszló (régii Bihar m., lásd Lipszky: Repertorium locorum objectorumque... Buda, 1808. Továbbiakban Repertorium, a megfelelő címszavaknál), Magyarcsanád (Csongrád m.), Csanádpalota (u. ott), Csanádalberti (u. ott), Csanádapáca (Békés m.), Szerbcsanád (régii Torontál m., ma Jugoszlávia), Németcsanád (régii Torontál m.), Csanáditag (?) (Vértés mellett, Hajdú-Bihar m.), Csanádfehéregyháza és Csanádpuszta (mindkettő Dunavecse mellett, Bács-Kiskun m.), Ersekcsanád (Bács-Kiskun m.), Fülepegyháza (régii Bihar m., lásd Repertorium), Fülöp (Hajdú-Bihar m.), Fülöpháza (Bács-kiskun m.), Fülöpszállás (uo.), Fülöpház (Gavosdia mellett, régi Krassó m., ma Románia), Fülöpháza (Nyárszeg mellett, régi Bihar m., ma Románia), Filipova (régii Bács m., lásd Repertorium), Jánosháza (régii Arad m., lásd Repertorium), Jánoshalma (Bács-Kiskun m.), Jánosházapuszta (Elek mellett, Békés

megyékben és Kaprevár környékén, szórványosan a mai Szabolcs-Szatmár és a régi Gyulafehérvár megyében, ezenkívül nagyobb összefüggő terület a Duna két partján a mai Bács-Kiskun és Pest, illetőleg Fejér, Tolna és Baranya megyékben volt Somogyba és Jugoszlávia területére is átnyúlva. A Csanád parancsnoksága alatt álló hadseregben jelentős szerepet játszhatott Becs (Becse, Bech) ispán, kiről a nagyobb Gellért-legenda feljegyzi, hogy ugyanúgy, mint Csanád, Ajtony egyik feleségét kapta,²⁹ nyilván szép hozománnyal, mert egyes nevek a régi Bács, Torontál és Temes megyékben máig őrzik emlékét.³⁰ Csanád alá rendelt vezető lehetett Doboka, ki szintén kapott részt a birtokból.³¹

Anonymus Gladot tartja Ajtony ősenek, aminek ha több nem is, annyi alapja bizonyosan van, hogy területeik egybeestek. Ennek határa a Gesta szerint az Alduna, a Tisza és a Maros.³²

Ugyancsak Anonymus tételez fel igen szoros kapcsolatot Ajtony és Ménmarót között. Ménmarót és Glad területe szomszédos, leírásuk egymást követi, címük egyformán dux, mindkettő bolgár,³³ Ménmarót és Ajtony jellemzése teljesen egyforma, még többnejűségükben is megegyeznek.³⁴ E kapcsolat alapján Ajtony területének a meghatározásánál Mén-

m.), Jánostelek (Kisszállás mellett, Bács-Kiskun m.), Jánosda (Szalonta mellett, régi Bihar m., ma Románia), Jánosfalva (Belényes mellett, régi Bihar m., ma Románia), Jánosföld (régii Torontál m., ma Jugoszlávia), Jánosháza (Magyarcsernye mellett, régi Torontál m., ma Jugoszlávia), Makó (Csongrád m.), Micske (régii Bihar m., ma Románia), Micske (Püspöki mellett, régi Bihar m., ma Románia), Mihályhalom (Nádudvar mellett, Hajdú-Bihar m.), Mihálykurta (Körösladány mellett, Békés m.), Mihálytelek (Nagyszénás mellett, Békés m.), Érmihályfalva (régii Bihar m., ma Románia), Vécseháza (= Petroza, régi Krassó m., lásd Repertorium), Dunavecse (Bács-Kiskun m.), Vejte (Harta mellett, Bács-Kiskun m.), Vetye (Tápé mellett, Csongrád m.) stb. Vö. Magyarország helységnévtára. 1956. Bp. 1956. (Körülbelül még kétszerennyit sorolhatnánk).

²⁹ SRA II. 505.

³⁰ Óbecse (régii Bács m., ma Jugoszlávia), Törökbecse (régii Torontál m., ma Jugoszlávia), Nagybecskerek (uo.), Kisbecskerek (régii Temes m., ma Románia), melyek nem kaphatták nevüket az itt birtokkal csak szórványosan rendelkező Becse-Gregor családtól. (Lásd Wertner i. m. I. 80–98.)

³¹ A régi Bács megyében Bajsa mellett volt Dubokapuszta, a Csanádról nevezett megye szomszédságában pedig az ugyancsak István által szervezett Doboka megye feküdt. Stb.

³² A 11. fejezetben az író ezt mondja róla: »... terram... que est a fluvio Mors (sic) usque ad castrum Vrschia (sic)«, a 44.-ben pedig: »Glad... dominium habebat a fluvio Morus usque ad castrum Horom«. Vrschia elírás Vrsoua helyett, mely még Ursoua alakban fordul elő, ma Orsova az Aldunánál. Horom, Haram a mai Palánk mellett volt a régi Temes megyében. Ezekén kívül a következő földrajzi neveket említi Glad területén: »Ohtum in castro suo iuxta Morisium... quod castrum nunc Sunad nuncupatur« (Marosvár, később Csanád, Németcsanád Makótól DK-re), Kenesna (Magyarkanizsa a Tisza jobb partján Zenta és Szeged között), Seztüreg (Csesztereg, Csesztreg), Beguey (Begej, Bega), vadum arenarum (Fény a régi Torontál megyében a Temes partján, vö. SRA I. 90.), fluvium Ponoucea (Panyóca, Ponyavica), Keuee (Keve), Bojta jó szolgálatai fejében, melyeket Árpádnak tett a Glad ellen vívott harcban »magnam terram iuxta Thysciam nomine Torhus« kap (Nagybecskerek és Törökbecse között Tiszatárros).

³³ Glad »de Bundryn castro egressus« (SRA I. 48.), »Menumorout... Bulgarico corde superbe...« (SRA. I. 104.).

³⁴ Vö. Juhász: A csanádi püspökség története alapításától a tatárjárásig. (1030–1242). Makó, 1930. 26–27.

marótét is figyelembe kell vennünk. Anonymus szerint ennek határa a Tisza és az Igfon erdő, illetve a Maros és a Szamos.³⁵

A Gellért-legenda szerint »serviebat namque eidem viro terra a fluvio Keres usque ad partes Transilvanas et usque in Budin ac Zoren«. Ez nagyjából azzal egyezik, amit Anonymus Gladénak mond.

Mindezek alapján többé-kevésbé biztosan állapíthatjuk meg *Ajtony uralmának a határát Délen az Aldunáig, Keleten a Bega forrásáig, Belényesig, Nyugaton a Tiszáig, Északon pedig a Körösig és Bihar északi határáig*. De már itt meg kell jegyeznünk, hogy hatalma valamilyen módon jóval szélesebb körben érvényesült: a Duna—Tisza közének déli részén, Erdély lakott területein és a Tuszántúl a Szamosig, tehát a szomszédos törzsek szállásterületén.

A honfoglaláskor Magyarország egész területét szláv népek tartották megszállva, mely alól a most körülhatárolt rész sem volt kivétel. Lakói egy részéről tehát biztosan tudjuk, hogy szlávok voltak. Ezekre telepedett rá a magyarság, nevezetesen a Gyula-törzs, melynek nagyobb része azonban néhány évtizeddel később máshová költözött. Anonymus Ménmarót területéről beszélve kijelenti: »terram illam habitarent gentes qui dicuntur Cozar,«³⁶ amit alátámaszt, hogy a helynevek tanúsága szerint később is éltek itt kazárok.³⁷ Karácsonyi János úgy vélte, hogy a kazár foglalkozást jelöl, tehát bármelyik néphez tartozhat,³⁸ Györffy pedig kétségbe vonja a tudósítás hitelét is.³⁹ Anonymus tesz említést az e területen

³⁵ Őt magát »bihari dux«-nak nevezi (»contra Menumorout ducem Byhoriensen« — sic, SRA. I. 101.). Területét így adja meg: »... terram... inter Thisciam et silvam Igfon, que iacet ad Erdeuelu a fluvio Morus usque ad fluvium Zomus« (SRA. I. 49.). Az Igfon (másutt Ygfon) erdő a mai Réz és Királyerdő vidéke Nagyváradtól K-re a Sebes-Körös két partján. Ezen belül fordulnak elő a következő helynevek: »in portu Lucy« (Luc, ma Tiszaluc), castrum Byhor (Bihar), in portu Ladeo (Lád, talán Sajólad Miskolctól DK-re a Sajó partján), Zobolsu (Szabolcs), partes Nir (Nyírség), locum Saruuar (Sárvár), forum Thosu (Tasvásár, talán Nyírtass Nyíregyházától EK-re), castrum Zotmar (Szatmár), portas Mezesinas (Meszesi kapu), Umusouer (Omsóér, Ér), Zyloc (Zilah), lutum Zerep (Szerep a Berettyó mentén), Zeguholmu (Szeghalom), parvos montes, fluvium Turu (Tur), »in portu Drugma fluvium Thiscie transnavigantes, ubi etiam per gratiam Arpad ducis cuidam Cumano militi, nomine Huhot, magnam terram aquisiverunt« (a Tisza jobb partján Egyektől ÉNy-ra Tiszadorogma, a tulsó parton Egyektől DK-re Ohátpusztá), fluvium Couroug (Kórógy-ér), Cervino Monte (Szarvashalom Szarvasnál), fluvium Tekereu (Tekerő-ér), fluvium Jouzas (Jószás), castrum Belland. (Bellánd?). Hogy Anonymus nem véletlenül teszi erre a környékre Marótot, mutatja a Szabolcs-Szatmár megyei Gáva mellett levő Marótzug, mely arról tanúskodik, hogy itt élt ilyen fejedelem vagy ilyen nevű nép, (mint Györffy gondolja, — Krónikáink és a magyar őstörténet. Bp. 1948. 17–27. — szerinte »marót« a »morva« megfelelője, a »Marót« személynév pedig a népnév alapján keletkezett későbbi költés, míg a »Ménmarót« a »Marót« és »Ménrót« nevek kombinációja), Marótlaka van a régi Kolozs megyében és a marostordai Mesterháza mellett.

³⁶ SRA. I. 49.

³⁷ A régi Arad megyei Dézna mellett Kozárhegy van, Déstől ÉK-re Kozárvár, a régi Szatmár megyében Kaplony mellett Kozárdpusztá, Nyíregyháza mellett Kazárbokor. A Repertorium szerint a Bánságban van Kozaracz, a határörvidéken több hasonló név fordul elő.

³⁸ Kecsképszort jelentene, szóbeli közlését lásd Juhász i. m. 27.

³⁹ I. m. 17–27.

lakó székelyekről is,⁴⁰ kiknek ottlétét ugyancsak helynevek bizonyítják.⁴¹ Némi avar töredékekkel is lehet számolni.⁴² Beszél kunokról, bolgárokról és románokról is;⁴³ ennek megbízhatóságát legtöbb történészünk kétségbe vonja.⁴⁴

Ajtonyt Anonymus Glad leszármazottjának tartja. Amennyiben Glad valóban létezett,⁴⁵ és tényleg Viddinből származott,⁴⁶ bolgár volt. Ilyenformán Ajtony szláv származású lett volna. Láttuk azonban, hogy a hagyomány alapján inkább tarthatjuk Ménmarót, mint Glad utódának. Ezesetben lehet germán, mert »Marót« talán germán szó,⁴⁷ másik bizonyítéka ennek az esetleg szintén germán »Ajtony« név.⁴⁸ Más vélemény szerint magyar eredetű. Melich úgy gondolja, hogy neve »arany«-at jelent,⁴⁹ s régi magyar szokás volt az újszülöttet tárgyakról, fémekről nevezni.⁵⁰ A legenda sem említi idegen származását, amit pedig minden bizonnyal megtett volna.

Megállapíthatjuk tehát, hogy a honfoglaláskori Gyula-törzs területének a lakossága szláv—magyar elemekből állt, melyhez germán és avar töredékek is tartozhattak. Lehetséges, hogy István idejére a magyar elem csaknem teljesen eltűnt.⁵¹ Ezeknek a fejedelme volt Ajtony, kit leginkább magyarnak tekinthetünk. Más, bizonyítékokkal alátámasztható

⁴⁰ Siculi, Sicli, sycli stb. SRA. I. 99–103.

⁴¹ Székelyhid cum Székelyváros, Székelytelek (lásd Repertorium), Székely (Szabolcs-Szatmár m.) stb.

⁴² Vö. Hóman—Szekfű i. m. I. 75–76.

⁴³ »... Venit obviam (ti. Glad) ... adiutorio Cumanorum et Bulgarorum atque Blacorum.« (SRA. I. 90–91.)

⁴⁴ Pl. Erdélyi: Anonymus — III. Béla király jegyzője. Szeged, 1933. 7–8.

⁴⁵ Ezt el kell ismernünk, neve számos névben maradt fenn a környéken: — Németsgladna és Oláhgladna (a régi Krassó megyében), Gilád (Temesvártól D-re), Klada (régii Körös m.), Kladova (régii Arad m.), Kladova (régii Krassó m.), Kladova (Óvilágos mellett, régii Arad m.), Galád (a régii Torontál megyében fekvő Balat előbbi neve) stb. Vö. Repertorium.

⁴⁶ Páis szerint emellett bizonyít neve, mely a török »kaldy«-ból ment át a szláv nyelvekbe *személynévként* (Magyar nyelv. XXVI. 350–359.) Aligha lehet tehát igaza Györffynek, mikor azt mondja, hogy Anonymus a »Glad« személynevet az itt található helynevek alapján maga találta ki. (I. m. 17–27.)

⁴⁷ Eredetileg Marawut volna, ebből Maraut—Marót. Lásd Juhász i. m. 27. Vö. Györffy i. m. 17. Megállapítása Ménmarót nevének költött voltáról nem befolyásolja fejtegetésünket, mert annyi biztos, hogy ezen a területen a honfoglalás korában élt egy ilyen fejedelem vagy egy ilyen (»marót«)-nevű nép, mellyel a magyarság feltétlenül ellentétbe került. Amennyiben a »Marót« név »morvá«-t jelent, eszik a Marawut—Marót azonoság gondolata, vagyis Ajtony germán származásának egyik komoly bizonyítéka.

⁴⁸ Olvasására vö. Ortway i. m. 263–264.; Gombocz: Árpádkori török személyneveink. Bp. 1915. 24–25.; Karácsonyi: Ajtony—Achtum. Turul. 1891. 94–96. Eredetileg Achtwin volna. Vö. Juhász i. m. 25–28.

⁴⁹ Magyar Nyelv. IX. 468. Vö. Melich: Honf. Magy. 195–198.; Etimológiai Szótár I. 41.; László: A honfoglaló magyar nép élete. Bp. 1944. 262.

⁵⁰ László uo.

⁵¹ Nem mond ennek ellent sem az, hogy a legenda helynevei magyarok, hiszen a névanyag a nagyobb legenda írásáig alaposan megváltozhatott, sem az, hogy a későbbi időben itt is magyar lakossággal találkozunk, mert a törzseket István széttelepítette, s egyformán vegyes összetételű lett az egész ország lakossága.

vélemény szerint germán származású. De nincs okunk szlávnak gondolni, mint Anonymus teszi.⁵²

*

Láttuk, hogy Ménmarót területe a Szamostól a Marosig terjedő földet foglalta magában. Így Ajtony istvánkori birodalmának jórésze, legalább a Körös és a Maros között elterülő darabja, a honfoglaláskor Ménmarót országához tartozott.

Ismeretes, hogy a IX. század végén, amikor a magyarok megjelentek a Kárpátmedencében, itt maguknál jóval fejlettebb szláv népeket találtak, melyek a barbárság felső fokára jutottak el. A halászat, méhészet, állattenyésztés mellett nagy szerepet játszott az ekés földművelés, a bányászat (só, fémek). Ennek megfelelően állandó telephelyeken laktak. A szláv falvakban aránylag fejlett munkamegosztással találkozunk. Megfigyelhetjük az osztályviszonyok kezdődő kibontakozását. A törzsszövetségek fejeinek a vezetésével az államszervezés is megindul. A lakosság és a főnök, valamint ennek kísérete között kialakulóban van a feudális függőség (terményadó).

A hódító magyarok katonai fölényük és számbeli túlsúlyuk révén maguk alá gyűrték a szlávokat. Ez azzal járt, hogy a régi társadalmi-gazdasági viszonyok helyett a magyarok lényegesen fejlettebb viszonyai lettek az uralkodók. Az addig túlnyomó megtelepült földművelés és állattenyésztés helyébe a nomád pásztorkodás túlsúlya lépett. A kezdődő feudális viszonyokat a katonai demokrácia váltotta fel, a korafeudális államok eltűntek, és helyüket elfoglalta a törzsszövetség. A kialakulóban levő feudális függőség láncai elszakadtak. A fejlődés tehát sokkal alacsonyabb szintről folytatódott, mint amilyen a honfoglalás előtt állt. Miután a magyar törzsi előkelők szívesen látták a szlávoknál uralkodó, számukra új viszonyokat, elsősorban a dolgozókat inkább aláveto feudális függőséget, iparkodtak ezeket a magyarok körében is megvalósítani. Ezért a honfoglalás után a magyarság belső társadalmi-gazdasági lehetőségeinél gyorsabb ütemben fejlődött, és alig száz év alatt eljutott arra a fokra, melyen a szlávokat a honfoglaláskor találta. Ez azonban mégsem ment máról holnapra, és a magyarországi feudális fejlődés a honfoglalás után általában visszaesett.

Ebből kiindulva B. Campina⁵³ igen érdekes feltevést kockáztat meg. Ezt mondja: »Ismeretese azok a körülmények, melyek között Bihar az első Árpádházi királyok uralma alá került. A IX. század végén e vidéken Menumorut „fejedelemsége” terült el, aki az őslakós szlávok vagy szlávrománok feje volt; a bolgárok politikai befolyása szintén érvényesült, de

⁵² Györffy (i. m. uo.) úgy gondolja, hogy Anonymus azért teszi meg Ajtony őseit szlávnak, mert Ajtony többnejűségét összeegyeztethetetlennek találta a magyarsággal. Nem valószínű, hogy igaza lenne, hiszen a jegyző nem is említi a többnejűséget, főleges tehát, hogy magyarázatokat fűzzön hozzá. Sokkal valószínűbb, hogy vagy tényleg szláv volt — amire azonban más utalásunk nincs —, vagy az uralma alatt állók túlnyomó többsége volt szláv, amit teljes joggal elhíhetünk.

⁵³ Le problème de l'apparition des états féodaux roumains. (Nouvelles Études d'Histoire.) Academie de la République Populaire Roumaine, 1955. 181–207.

inkább csak mint a múlt maradványa. Elkeseredett, sokáig bizonytalan kimenetelű harcok folynak csakhamar 902-től kezdve az újonnan jött magyarok és a fejedelem csapatai között. Végülis Zoltán (Árpád fia) feleségül veszi Menumorut lányát, és ezzel jogot nyer annak halála után az egész fejedelemségre, melynek politikai és katonai központja Biharra volt. Így Zoltán tulajdonképpen átadta közvetlen leszármazottainak (akik között volt I. Géza is) Menumorutnak az egész terület felett gyakorolt jogait; e terület magában foglalta a mintegy két évszázaddal később Géza király által a bencés monostornak juttatott helységeket is.« Vagyis a terület békés megszerzése azt eredményezte, hogy a magyarok itt nem vetették vissza a fejlődést. Ennek bizonyítására I. Géza 1075-ben kelt garamszentbenedeki alapító-levelét hozza fel, és kifejti, hogy az oklevélben bennfoglalt és az oklevélkritika által kifogásolt jogok, adományok stb., melyek a XI. századi magyar viszonyokhoz képest túlzott fejlettséget mutatnak, éppen ennek a feltevésnek az igazát bizonyítják, hiszen ha Magyarország többi részén még nem is lehettek ilyen fejlettek a feudális függési és gazdasági viszonyok, Ménmarót volt területén, Biharban és környékén, a XI. században Ajtony birodalmában, már igen.

Anonymus részletes tudósítást közöl az e vidéken lejátszódó eseményekről, melyből megállapíthatjuk, hogy a harcok hosszú ideig elhúzódtak. A magyarok számára végülis csak félsikert hoztak. Ménmarót birodalmát nem tudják elfoglalni, kénytelenek kompromisszumot kötni vele oly módon, hogy a hatalom megmarad továbbra is az ő birtokában,⁵⁴ de lányát feleségül adja Árpád fiához, és amennyiben fiúutód nélkül hal meg, országa Zoltánra száll.

»Menumorout sine filio mortuus est et regnum eius totaliter Zulte generi suo dimisit in pace.«⁵⁵ A hangsúly az »in pace« szón van. (Nem Anonymus teszi oda, hanem Campina.) A terület »in pace« szállt Zoltánra, és ugyanígy szállt tovább. Ménmarót előkelői megmaradtak eredeti pozícióikban, legfeljebb a hatalom egy részét átengedték a jövevényeknek, de korántsem álltak oly mértékben függő viszonyban tőlük, mint másutt. Ily módon itt nem érvényesült az általános hanyatlás, itt nem szakadtak szét a kialakuló feudális kötöttségek, a fejlődés itt arról a szintről folyt tovább, melyen a honfoglalás előtt állt. Következésképpen ez a vidék a fejlődésben jó darabig Magyarország többi része előtt járt.

Véleményünk szerint Campina hipotézisében helyes a kiindulópont és a végső következtetés (ti. hogy a magyarok a fejlettebb szlávokra telepedtek, ami Ménmarót területén békés úton ment végbe, illetőleg, hogy a garamszentbenedeki oklevélben érintett területek, Ajtony országa a többenél fejlettebb volt), de a kettőnek nincs köze egymáshoz, a közbeeső okfejtés nem állja meg a helyét. Igaz ugyan, hogy a magyarok Pannóniát erőszakkal hódították meg, de a fejlődésben beállott hanyatlást az erőszakkal nem lehet megmagyarázni. A honfoglalók nem akadályozták meg a szláv parasztot a földművelésben, nem zavarták el állandó telep- helyéről, sőt, mint említettük, a magyar előkelők a magyarokra is ki

⁵⁴ »Árpád... duci Menumorout daret Byhor castrum«. 51. fejezet SRA I. 105.

⁵⁵ 52. fejezet, SRA I. 106.

akarták terjeszteni a feudális viszonyokat. Maga az, hogy a lakosság többségét tették ki, elegendő volt a fejlődés visszavetéséhez. Pusztá jelenlétükkel azt idézték elő, hogy a megtelepült földművelést és állattenyésztést folytatók százalékos aránya alaposan lecsökkent, és idő kellett hozzá, hogy a lassacskán áttérő magyarok ismét feljavítsák ezt az arányt. Véleményünk szerint tehát a magyarországi fejlődés hanyatlásának döntő oka a honfoglalók számbeli túlsúlyában keresendő, ez viszont nem függött a rátelepedés erőszakos vagy békés voltától. Tehát, ha a magyarok örökösödés útján szereztek is meg Ménmarót birodalmát, területén mégis többen voltak, mint a szlávok, hatásuknak ugyanúgy kellett volna érvényesülnie, mint másutt. Hogy ez mégsem így történt, arra bizonyíték a garamszentbenedeki oklevél. Mivel magyarázható ez? A válasz a létszámbeli túlsúlynak a hiánya vagy megszűnte. És valóban, beszélünk már arról, hogy a Ménmarót területét megszállva tartó Gyula-törzs nagyobbik része elhagyta eredeti szállásterületét és Erdélybe költözött. Ezzel eredeti helyén elvesztette többségét a szlávok fölött, és sokkal hamarabb vette át a szláv viszonyokat, mint a többiek. Ez az oka, hogy 1075-ben Biharban fejlettebb viszonyokat találunk, mint Magyarországon más területein. Egyben korrigálhatjuk a Campina által megadott határokat: a magasabb fejlettség nem Ménmarót volt területén található, hanem a Gyula-törzs eredeti szálláshelyén, vagyis Ajtony birodalmának központi részén. Így Campina magyarázata nem jó, de eredménye helyes: Ajtony birodalma az ezredfordulón Magyarország egyik legfejlettebb darabja volt.

Ezen a területen kapott jelentős nagyságú birtokot a XI. század végén a garamszentbenedeki apátság. I. Géza 1075-ből származó alapító oklevélét⁵⁶ azonban igen sok támadás érte, hitelességét kétségbe vonták.

Knauz részletesen tárgyalja az eredeti oklevél és az átiratok sorsát,⁵⁷ és bebizonyítja, hogy ilyen oklevél valóban létezett, sőt, a középkorban egyike volt a legismertebb és a legtöbbet használt okmányoknak. Bírószágok idézik, hivatkoznak rá, számtalanszor átírják, még a királyi jogok védelmére is felhasználják, de hitelessége ellen soha a legcsekélyebb kétely sem merül fel, az alperesek sem támadják. A Knauz által felhozott bizonyítékok döntőek az oklevél meglétét és 1075-ös keltezésének valóságát illetően.

Az eredeti példány azonban elveszett. 1124-ben még megvolt, ekkor II. István teljes szövegét átírta, mely átirat szintén elveszett, de 1217-ben még átírta II. András. Ez a mai napig megvan. Ezt használjuk elemzésünkben, és szeretnénk bebizonyítani, hogy lényegtelen eltérésektől eltekintve formájában és tartalmában hű mása az I. Géza által kiadott alapító-levélnek, késői betoldást, később megváltoztatott szövegrészt nem tartalmaz,

⁵⁶ Kiadva: Knauz Monumenta ecclesiae Strigoniensis. I. Esztergom, 1874. 53–60. Vö. Pauler i. m. I. 376.; Salamon: Budapest története. III. 12.; Fejérpatáky: A királyi kancellária az Árpádok korában. Bp. 1885. 13.; Uő: Oklevelek II. István király korából. Bp. 1895. 29.

⁵⁷ Lásd Knauz: A Garam melletti szent Benedeki apátság. Bp. 1890. 3–32. és Új Magyar Sion. 1886.

tehát megbízható forrásként szolgál a XI. század második felének a tanulmányozásához.⁵⁸

A stílus szempontjából az első 4 formulás mondat jöhet számításba, a többi felsorolást stb. tartalmaz.

Ez a 4 mondat 24 kólonra bomlik, melyből 17 rimes.

1. mondat:

In nomine sancte trinitatis	A	10
et individue unitatis,	A	10
Patris et filii	B	6
et spiritu sancti. ⁵⁹	B	6

2. mondat:

Ego magnus,	A	4
qui et Geisa	B	4
imprimis hungarorum dux,	—	8
postea vero gracia dei rex consecratus,	A	15
Bele regis filius,	A	7
cernens huius seculi bona	B	9
esse momentanea,	B	7
superna autem perpetua,	B	9
magno amoris desiderio	—	10
ecclesiam construere adoptavi,	C	12
ad laudem dei	C	5
et sancte marie semper virginis,	D	11
sanctique Benedicti,	C	7
piissimi monachorum patris et ducis,	D	13
ibique favente deo	—	8
monasterium constitui.	C	9

3. mondat:

Igitur ipso opitulante,	—	10
quia omnia fecit,	—	7
ad predictum sancti Benedicti monasterium hereditates		
in terris cultis et incultis,	(a)	
vineis ac vineis,	(a)	
pratis ac pascuis,	(a)	

⁵⁸ Hóman (A magyar nép neve a középkori latinságban. Történeti Szemle. 1918. 11. old.) a királyi cím és a poena-formula alapján azt állapítja meg, hogy az oklevél »legrosszabb esetben az eredeti oklevél mintául vételével készült interpolált oklevél«. Felhívja a figyelmet a »Hungarorum« és a »dux Hungarorum« alakok későbbi származására, melyek helyett eredetileg »Ungarorum« és »dux Ungarorum« állhatott. Ezzel egyúttal rámutat a szövegromlás lényegtelen, a tartalmat nem illető voltára is.

⁵⁹ Az alliterációt kurzív szedéssel, a rímeket nagy betűvel, a szótagszámot arab számmal, a belső rímeket zárójelbe tett kis betűvel jelöljük.

<i>aquis aquarumque decursibus,</i>	(b)
<i>piscinis et piscaturis,</i>	(a)
<i>servis et ministris</i>	(a)
<i>adque tributis,</i>	(a)
<i>ceterisque bonis subsequentibus</i>	(b)
<i>contuli adque dedi.</i>	

— 90

Felsoroló jellegű rész, ezért nem találunk rímet a kólonok végén, ellenben igen sok belső rím van a 3. kólonban.

4. mondat:

<i>Et hoc omnibus episcopis, abbatibus</i>	(a)
<i>necnon et principibus</i>	(a)
<i>regni mei</i>	(b)
<i>notum fieri volui.</i>	(b)

Rímet megint nem találunk, mert az egész mondat egyetlen kólonból áll, de belső rím itt is van.

Az első négy abszolút mondatvégződés is rímel (*sancti-constitui-dedi-volui*).

Ezután a tárgyaló rész következik, melynek stílusára még visszatérünk.

A befejező rész a 75. mondatban a dátummal kezdődik, a 76. mondat a jelenlévők neveit sorolja fel, s mint ilyen nem jön tekintetbe.

77. mondat:

<i>Jula comite meo palatino,</i>	—	11
<i>ceterisque regni mei principibus,</i>	—	12
<i>quorum consensu et consilium statui,</i>	—	13
<i>ut quicumque contra hanc meam regalem institutionem</i>		
<i>ire temptaverit,</i>	A	24
<i>et que superius sunt decreta et stabilita infringere</i>		
<i>seu violare conatus fuerit,</i>	A	30
<i>nisi digne et satisfactione resipuerit:</i>	A	13
<i>anathematizetur a deo patre omnipotente</i>	B	17
<i>et filio</i>	(a)	
<i>et spiritu sancto</i>	(a)	— 10
<i>et a dei genitrice semperque virgine maria</i>	—	17
<i>et ab omnibus sanctis</i>	—	7
<i>ab omnique Xpianitate,</i>	B	10
<i>et insuper solvat purissimi auri libras mille,</i>	B	16
<i>medietatem regie camere</i>	—	11
<i>et medietatem predicto monasterio sancti Benedicti.</i>	—	20

Az első 3 kólon voltaképpen még az előző mondat felsorolásához tartozik, így itt rím nem lehet.

78. mondat:

Et ut mea regalis institutio futuris temporibus	
firmitatem obtineat,	— 27
manu propria subter firmavi et sigillavi.	— 15

A két utolsó mondat megint rímel egymással (Benedicti-sigillavi).

A formulás részekben látszik a törekvés, hogy a kólonok hosszúságát lehetőleg egyformára szabják, és kólonvégi vagy belső vagy mondatvégi rímeket alkalmazzanak. Hogy ez teljes következetességgel nem valósul meg, az az író hibája. Néhány szép rész azonban akad. Így pl. az 1. mondat végig rimes, és a rímelő kólonok szótagszáma megegyezik. A 3. mondat első két és a 77. mondat 3—5. kólonjában sikerült alliterációt, a 3. mondat 3. kólonjában 8 belső rímet találunk. Néhol a rímelő kólonok szótagszáma csaknem egyenlő (pl. 2. mondat »B« rímnél: 4, 9, 7, 9; 77. mondat »B« rímnél: 17, 10, 17). A 2. mondat 16 kólonjából mindössze 3 nem rimes. Stb.

Az író a rímen és az alliteráción kívül bőségesen használja a rimes próza más eszközeit is. Így vannak szembeállítások, ellentétek (trinitatis-unitatis; imprimis-postea; huius seculi bona esse momentanea, superna autem perpetua), párhuzamok (anathematizetur a... et... et a... et ab... ab... que... et...), azonos tőből képzett szavak, szóismétlések (vineis-vinetis; aquis-aquarumque; piscinis-piscaturis; omnibus-omni; medietatem-medietatem; firmitatem-firmavi).

Igyekeznek az oklevél belső, tartalmi részében a különösen fontos, kiemelendő részekre megkülönböztetett stílussal felhívni a figyelmet. Így:

12. mondat:

Abbas vero quotquod voluerit,	A 10
homines locare poterit...	A 9

61. mondat:

Isti autem et aliis supradictis villis statui,	A 17
ut fenum secent abbati,	A 8
cumulonem colligant,	B 7
curiam et domus curie parent,	C 11
vinum portent,	C 4
in hieme duos	(a)
abbatis equos	(a)
nutriant.	B 14

Egy belső rím mellett 11 alliteráló szót találunk ebben a rövid mondatban, még egy szóismétlés is akad (curiam-curie).

64. mondat:

In hiis etiam hereditatibus	A 12
scilicet villis, terris, silvis venacionibus,	A 15

aquis, piscinis et piscaturis,	B	10
pratis et pascuis,	B	6
adque tributis,	B	5
ceterisque bonis,	B	6
quibus predictum	(a)	
sancti Benedicti monasterium	(a)	— 16
ad laudem dei	C	5
et sancte marie semper virginis	B	11
dotare potui,	C	6
nulli omnino aliquod ius vel utilitatem aliquam		
percipiendi,	C	23
nisi ipsi monasterio et suo abbati reliqui.	C	18

Alliterációk, belső rím mellett szójátékok vannak (piscinis et piscaturis; nulli omnino; aliquod-aliquam; ius vel utilitatem).

A 72. mondatban két rímelő kólont találunk (primatis-abbatis), sok alliterációt (domum dedi deo, sancte sanctoque, in illis, nuncius neque, cuisquam comitis, sed sint), párhuzamokat (sive homo, sive iumentum; neque ducis, neque comitis), belső rímeket (regis-ducis-comitis-primatis).

A 73. mondat 1. és 3. kólónja rímeli (magnus-consecratus), az utolsóban belső rímet találunk (suorum-liberorum-servorum-existencium), két szójáték is van (omnes et omnium; tam liberorum, quam servorum).

A 74. mondat utolsó 3 kólónja rímeli (scire-aufferre-dare), de belső rímet előbb is találunk (civibus-hominibus), a rím előtt párhuzam áll (anime mee et fratrum meorum, necnon et filiorum meorum, parentum-que meorum), alliterációk is akadnak (virginis villa, partem pro, sub sua scire, et episcoporum ex, auferre alii, et ecclesie).

A 40. mondatban: tam estate, quam hyeme.

Az állandóan visszatérő kifejezések közül sok alliterál vagy szójátékot stb. tartalmaz (pratis ac pascuis; vineis ac vinetis; ad aratra; ad arandum; terminus terre; longi latique; terminatus termini; fovea facta; piscinis ac piscaturis; stb.).

Láthatjuk, hogy az oklevél stílusa megfelel a rímes próza követelményeinek, bár írója nem tanúsít különösebb tehetséget, ami főleg a kólónok egyenlőtlen hosszában és a rímtelen kólónok nagy számában nyilvánul meg. Tudva azt, hogy a XI. századi magyar kancelláriában nem volt megfelelő gyakorlattal rendelkező ember, és figyelembe véve, hogy a törekvés kétségkívül látszik, megállapíthatjuk, hogy az oklevél kezdetleges rímes prózában íródott.

Felmerül a ritmikus próza lehetősége is, de ezt azonnal el kell vetnünk. A bevezető és befejező formulás részekhez tartozó 7 mondat közül mindössze a 77.-nek a végén van egy dispondaicus, márpedig a ritmikus próza megköveteli az abszolút mondatvégi ritmust. A kólónok végének a ritmizálása is szegényes és véletlenszerű. Az 1. mondat látszik a legjobbnak, melyben a 4 kólón közül 3 ritmusos, de itt is éppen a legfontosabb, az utolsó nem az. A 2. mondat közepetáján van egy tardus és egy velox, ezután a 77. mondatban bukkan fel két dispondaicus és két tardus, a 76. mondat 1. kólónjának a végén pedig egy tardus.

A formulás részek és a tartalmi részből kiemelt fontosabb részletek

ritmus szempontjából a következő képet mutatják: 62 kólomból 17 ritmikus (V:3, T:7, P:3, D:4), a 11 abszolút mondatvégből pedig 2 (T:1, D:1). Szóba sem jöhet tehát a ritmikus próza feltevése.

Azt kell megállapítanunk, hogy a *garamszentbenedeki oklevél eléggé kezdetleges, de határozottan felismerhető rimes prózai jelleggel bír, mely — kezdetlegességével együtt — pontosan megfelel a XI. századi magyar okleveles gyakorlatnak; a stílus az oklevél hitelessége mellett szól.*⁶⁰

Helyesírásának a vizsgálata nem vezet ilyen egyértelmű eredményhez. Az a tény, hogy csak átíratban maradt ránk, befolyásolja a helyesírásból levont következtetések használhatóságát. Az átíró vigyázott a pontosságra, ezért mondatokban vagy szavakban ritkán téved, de egyes hangok esetében annál inkább fennáll az elírás lehetősége. Ezzel magyarázható, hogy helyesírás szempontjából az oklevél meglehetősen zavaros.

Az oklevél hangjelölése az előforduló szavak és nevek⁶¹ alapján:

S = S, Z, SC, CI	Č = C, CH, CE	U = U
Z = Z	K = K, C, CH	D = G
S = S	V, U = U, W	L = L
Z = S	Ō, Ū = OU	Ñ = N, NI
C = CI, CZ	Ō, Ó = O, EU	I, J = I, Y

A magánhangzóhosszúság nincs jelölve, mássalhangzó után, szó végén két esetben van H.

A helyesírás túlnyomó része (a hangjelölés 27 módjából 19, valamint a hosszú magánhangzók jelölésének teljes, a palatalizáció és a szóvégi ill. mássalhangzó utáni H csaknem teljes hiánya) korhű; azonban számos, ké-

⁶⁰ A stílusvizsgálat módszereire vö. Horváth i. m.

⁶¹ Gran, Grana = Garam; Borsu, Bors = Bars; Sarraczka = Száracska; Sitoua = Zsitva; Feniosaunicza = Fenyősaunicza; Surkuscher; Sceulleus = Szöllős; Talmach = Talmács; Orduksara = Orduksár; Kouachi = Kovácsi; Sikua = Zsikva; Tazzar = Tazsár; Hudword = Udvard; Nitra = Nyitra; Pagran = Pográny; Sari = Sár; Balwan = Bálvány; Ludan = Ludány; Mikolafalu; Nazal = Naszály; Kestelci = Kesz-tölc; Wag = Vág; Camarum = Komárom; Bichor = Bihar; Rikachi Artand; Aruch = Árok; Tiza, Ticia = Tisza; Sarustou = Sáróstó; Sulmus = Sólymos; Nandurtou = Nándortó; Zirega = Szőreg; Cernigrad = Csongrád; Alpar = Alpár; Beche = Becse; Drusba = Druzbsba; Zounuk = Szolnok; Surchuer; Nandird = Nándord; Kurth = Kürt; Scilu = Szil; Kerekou = Kerektó; Kektou = Kéktó; Horgas = Horgos; Halastou = Halastó; Feirtou = Fehértó; Egres; Hosiouer = Hosszúér; Kengelu = Kengyel; Meler = Mélyér; Curice, Cris = Kőrös; Turda = Torda; Aranas = Aranyos; Zubozlou wasar = Szobozsló vásár; Duboz = Dóboz; Kerestur = Keresztur; Saroufalu; Woscian, Woscian; Kokot; Nesku, Samko; Wagetuin = Vágöntvény; Sitouatuin = Zsitvaöntvény; Gegu, Gehgi; Woioser = Vajasér; Tornowa = Tornova; Fizeg = Fűzegy; Gcohlu (helyesen: Geholu, Geohlu = Gyelu); Zila, Zyla = Zilah; Besenend; Fige; Feni = Fényi; Pote; Bocur = Bokor; Hotuand = Hatvánd; Dirsid; Gunreid; Cocud; Archisti; Ostra, Wztura = Osztora; Wolue; Keubi; Haperies; Braian = Braján; Plesi Uice; Knesez = Knézics; Lisna; Chus; Prestucz; Gai = Gáj; Sulko; Susolgi; Tapla; Radmera; Wydrizki; Tarmas = Tormás; Taina = Tajna; Fius; Bilegi = Bilegyi; Sem-lar = Selnér; Compa, Filu; Deucha; Rotunda; Hucu; Cunutou = Kuntó; Tergud; Zezin; Bocz; Sagi = Ság; Huger = Hugyer; Kesekun; Taka; Sorul; Kustiza; Sokord; Zecu = Szék; Lugtha; Cehti = Csejti; Unur; Zunde; Uetud; Zebel; Sapi = Sáp Cundura = Kondor; Caztech; Gegni; Benild; Curicea; Goznucha = Gosznocsa; Geled-nuk = Gyelidnek; Lelu = Lél; Hunt = Hont.

söbbre utaló jelölési módot is találunk (S = SC, CI; C = CI; Ć = CH, CE; K = CH; Ñ = NI; két esetben H a mássalhangzók után), hiányzik a kor C = C; U, V = V jelölése, aránylag sok a korabeli helyesírásban ritka V = W jelölés, viszont XI. századi jelenség az I túlnyomó szereplése az Y-nál szemben, mely később egyre nagyobb tért hódít, valamint a K használatának nagyobb százaléka, mint a C-é.

A Ć hang CE jelölése nem ismert a XI. században. Elírás nem lehet, mert mindkétszer ugyanabban a szóban jön elő (Curice, Curicea). Ez azonban mégsem vall későbbi időre, sőt ellenkezőleg. Az 1109-es veszprémvölgyi renovációs levélben kétszer is előfordul,⁶² 1109 után eltűnik, tehát a másoló nem ismerhette. A XII. század elején viszont megvolt, és valószínű, hogy előbb is létezett. Ennek a jelnek a XII. század legeleje előtt kellett az oklevélbe kerülnie.

A C hang CI jelölése sem mutat a helyesírás késői voltára. Mindössze egyszer szerepel (Kestelci), de az egész irodalomban alig akad társa, a kancelláriai gyakorlatban egyáltalán nem, azon kívül pedig a Kazinczy-kódex első keze⁶³ használja egyszer-kétszer néhány CY-nal együtt, mely utóbbi egyébként másutt is gyakori, meg Kálti Márk krónikájában találunk egyet (ez is Kestelci!),⁶⁴ de a Teleki-kódexbeli másolatban már CY van, a Béli-kódexben CZ, a Thúrócziban CZY. Ez a jel tehát bármely időben éppoly anakronisztikus lenne, mint 1075-ben.

Az S értékű CI (Ticia) helyesírási szempontból nem jön számításba, mert latin eredetű.

A helyesírás kevertsége részint nem túlságos,⁶⁵ részint némely eltérés nem korhatározó, sőt egyikük (Ć = CE) éppen a XI. századra látszik utalni. Vegyük még ehhez, hogy a többi eltérés a későbbi korokban általános volt,⁶⁶ és a másoló nem vonhatta ki magát a megszokás alól. Előfordul, hogy ugyanazt a szót hol a korábbi, hol a későbbi alakban írja.⁶⁷ Nyilvánvaló elírásokat is követett el.⁶⁸

*Az oklevél helyesírása, figyelembe véve a másolás tényét, nem korszerűtlen.*⁶⁹

Mindezek alapján kétségtelennek látszik, hogy az oklevelet teljes egészében hitelesnek kell elfogadnunk. A nehézséget azonban a tartalom okozza. Tudjuk, hogy a XI. század harmadik harmadában Magyarországon még igen fejletlen volt a feudális rendszer, ennek megfelelően fejletlenek voltak a feudális függési viszonyok, a birtokviszonyok stb. is. Az oklevél olyan kitételeket tartalmaz, melyek fejlettebb körülményeket mutatnak, mint amilyenek lehettek.

⁶² Madocea = Madocsa; Grincear = Gerencsér.

⁶³ Nyt VII. 177–233.

⁶⁴ SRA I. 380.

⁶⁵ A XI. századnak meg nem felelő szavak aránya kb. 16–18%.

⁶⁶ Egyik-másik, mint pl. az S = SC; Ć = CH, jóformán egyeduralkodó volt.

⁶⁷ Zila-Zyla; Wztura-Ostra.

⁶⁸ Geholu helyett Gcohlu (recte: Geohlu).

⁶⁹ A helyesírás vizsgálatát vö: Kniezsa: Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig. Bp. 1952.

Megkülönböztet servus-okat, minister-eket, castrensis-eket, civis-eket, urbanus-okat, centurio-kat, hudwornicus-okat, liber-eket. Az adományozott helységek lakói sokrétű szolgáltatással tartoznak. Vinitores, aratores, apiarii, carpentarii, piscatores, nautae, aurifices, agasones vannak közöttük, a birtokokat a király ad arandum, ad piscandum, ad pastum adja. Az egyik helyről említi, hogy itt szent Benedek népe szénát kasszal. A szolgáltatásokat servitus-nak nevezi. Villa-t, curia-t, domus-t, domus curie-t említi, megkülönbözteti a domus servorum-ot a domus ministrorum-tól. Az apátnak joga van »quotquod voluerit, homines locare poterit«. Az apátság területére menekülők »sint in potestate... abbas et... abbas... iudicet«.

Ha azonban tüzetesebben megnézzük a szöveget, észrevehetjük, hogy a tárgyaló rész két darabra oszlik. A 40. mondattal⁷⁰ kezdődően és a 71. mondattal bezárva⁷¹ olyan rész ékelődik a szövegbe, melyre különösen jellemzők az aránylag túlságosan fejlett viszonyokat tükröző kitételek. Sőt, ez a rész adja az egész oklevél anakronisztikus jellegét, hiszen a másikban semmi olyat sem találunk, ami ne lehetett volna meg a XI. századi Magyarországon. (Ilyenek: servus, castrensis, domus servorum, királyi curia és servitus, mely ha nem is általánosan használt kifejezés ebben a korban, egy-egy esetben nem tekinthető anakronisztikusnak.) A kifogásolt kitételek az említett részben vannak. Ez beszél urbanus-okról, centurio-król, hudwornicus-okról, curia-ról, domus curie-ről, ez említi a földet, »in qua manent XX-ti domus ministrorum«.

Feltűnő különbség van a két rész között a szolgáltatások meghatározásában. Míg az első rész kizárólag általános, rögzítetlen terheket sorol fel,⁷² ami a feudalizmus alacsonyabb fokán szokásos, addig a következőben a szolgáltatások számszerű pontossággal meghatározottak⁷³ a magasabb fejlettségi foknak megfelelően.

Nézzük meg, hogy az oklevél szerint milyen viszony van az adományozott föld és az adományozott szolgák között. A 7. mondatban: dedi vil-

⁷⁰ In confinio Bihor civitatis...

⁷¹ ...Late enim longaeque sunt et magne.

⁷² 11. mondat: »cuius ville homines ad omnia genera servitutum, que voluerit abbas, deputentur«. 21. mondat: »quorum servitus, prout placuerit abbati, sint«. U. ez a 22. mondatban.

⁷³ 40. mondat: »quorum servitus sit, dare omni anno XII porcos V annorum et XII modios mellis, et quot quilibet modius sit trium ydriarum et tantumdem cumulonem, et tam estate, quam hyeme duobus equis abbati semper servire«. 50. mondat: »unum hudwornicum meum, Bocz nomine, quem ad serviendum cum duobus fratribus suis predicto monasterio sancti Benedicti obtuli, manere constitui, legem sibi statuens, ut terminos eiusdem terre alpar, quia magni et longi sunt, populosque et piscinas, intra eosdem existentes, defendat et custodiat«. 52. mondat: A halászsók egyik része »quociens abbati placuerit, communiter piscabuntur«, másik részük »per se ad preceptum abbatis piscabuntur«. Az 54. mondat egy helyről megemlíti, hogy »ubi fenum secat populus sancti Benedicti«. 61. mondat: »Isti autem et aliis supradictis villis statui, ut fenum secant abbati, cumulonem colligant, curiam et domus curie parent, vinum portent, in hieme duos abbatis equos nutriant«. 67. mondat: »domus servorum, porcos sancti Benedicti custodiendum... quibus legem dedi et statui, ut quocunque porci regis ad pastum ierunt, illuc eant et porci abbatis sancti Benedicti«.

lam, ubi dedi vinitores. 9.: dedi villam cum terra sua. 17.: dedi terram et domus servorum. 18.: dedi villam cum terra et domus carpentariorum. 19.: dedi villam cum terra. 21.: terram et domus servorum. 22.: domus servorum et vineas. 28.: domus servorum cum pomerio et terram. 29.: villam et terram. 32.: domus nautarum et terram. 33.: aurificem et terram. 34.: vineas cum vinitoribus et terram. 34.: vineas et vinitores et terram. 35.: villam et terram. 37.: domus piscatorum et terram. 38.: villam et domus piscatorum. 40.: villam, domus. 51.: villam cum terra sua. 56.: domus servorum cum terra sua. 59.: domus et terram. 60.: terram in qua manent XX-ti domus ministrorum. 67.: domus servorum cum terra ipsorum.

Az előbbihez hasonló, bár kevésbé éles különbséget figyelhetünk meg itt is. Az első rész 16 mondatában mindössze egyszer találkozunk olyan villa-val, amit »cum terra sua« adnak, míg a második rész 6 mondatában háromszor is előfordul ilyen. Tudjuk, hogy a feudalizmus fejlődésének alacsonyabb stádiumában a föld és művelője még nem nőtt elválaszthatatlanul össze, adományozásuk is külön történik. Később ellenben a földet együtt adják a rajta élőkkal. Oklevelünk első része megfelel a XI. század általános magyar helyzetének, mert a földet és az embert külön adományozza. A második rész viszont, melyben a különös és együttes adományozás egyforma szerepet játszik, azt mutatja, hogy a terület, melyre vonatkozik, a feudális fejlődésnek abba a stádiumába jutott, melyben a szolga már hozzátartozik a földhöz.

Látjuk tehát, hogy az oklevél második fele tartalmazza azokat a kitételeket, melyek gyanússá teszik az egész iratot.

Első pillantásra megállapítható, hogy az inkriminált rész a mi területünkre vonatkozik: Biharról, a Tisza és a Körös vidékéről, Erdély egyes területeiről tárgyal.⁷⁴ Az oklevél első része, mely egyéb vidékeket érint, nem tartalmaz kifogásolható dolgokat, a második részben foglalt, túlzott fejlettséget tükröző terminusok viszont, mivel nem általában Magyarországra, hanem annak egy speciális területére vonatkoznak, nem szolgáltatnak érvet az oklevél hitelessége ellen, hanem bizonyítják annak a föltevésnek a helyességét, hogy a benne érintett terület a fejlődésben megelőzte a többit.

Az oklevélben ugyanazokat a jelenségeket figyelhetjük meg, mint az ún. »László III. törvénykönyvé«-ben, mely Géza alatt keletkezhetett. Ebben a törvénykönyvben érzékelhetjük az egyház növekvő befolyását a bíráskodásra, ugyanakkor az oklevél az apát bizonyos bírói jogairól beszél. A törvénykönyvben előkerül a templom menedékjoga, ugyanezt kapja az apátság is. A törvénykönyv beszél arról, hogy a püspök részesedik a »kóbor javakból«, az apátság viszont megtarthatja a területén talált »kóbor javakat«. Ezek azt mutatják, hogy az oklevél ugyanabban a korban készült, mint »László III. törvénykönyve«, vagyis I. Géza uralkodása alatt.

Az oklevél stilisztikai és helyesírásbeli egysége kizárja azt a föltevést,

⁷⁴ Egres Makótól keletre, a Marostól délre van, a többi említett birtok ettől északra helyezkedik el kb. Hajdúszoboszló magasságáig, ill. a Tiszától Zilahig.

hogy az első rész valóban I. Géza kori, míg a másodikat később szőtték bele. A fogalmazás végig egy kézre mutat; a helyesírás anakronizmusai az első részben is megvannak, a stílus a második részben is tökéletesen korhű.

Nem csalódhatunk, ha I. Géza 1075-ös garamszentbenedeki alapító oklevelét teljes egészében hitelesnek fogadjuk el. Az oklevél tartalmi és formai kritikájának vélt ellentmondása csak úgy oldható fel, ha elismerjük, hogy a második részben érintett területeken, az István-kori Ajtony birodalmában a feudális társadalom magasabb fokot ért el, mint Magyarország más részein. Hozzáteesszük, hogy a magasabb fejlettség nemcsak az oklevélben tárgyalt területeken volt meg, hanem a Gyula-törzs egész régi szállásterületén.

*

Az alábbiakban megkíséreljük bebizonyítani, hogy Ajtony birodalma az István korában uralkodó viszonyokhoz képest eléggé fejlett feudális állam volt, mely egyenlő félként szerepelt István államával szemben. Vagyis: István és elődei megszervezik az államot Pannóniában, Ajtony és elődei megszervezik az államot a Maros vidékén, majd István és Ajtony között kitör a harc az egész Magyarország feletti főhatalomért.

A garamszentbenedeki oklevél 1075-ben régi, már nem használt temetőről beszél, ami régi letelepültségre mutat.⁷⁵ Ugyanez bizonyos szokások régiségére hivatkozik,⁷⁶ ami annak a megállapítására jogosít, hogy az oklevélben foglalt helyzet nem az 1070-es években alakult ki, hanem hosszú idő alatt vált megszokottá, ami egyébként is természetes, így a viszonyok részleteikben, kezdeteikben Ajtony korában is megvoltak. Területén a honfoglalást megelőző időben korafeudális állam lehetett, melynek emléke Anonymus koráig fennmaradt. Legalábbis erre látszik utalni, hogy Ménmarót ősapjára hivatkozik, ki Attila előtt is ugyanezen a területen uralkodott, amit Árpád (azaz Anonymus) sem von kétségbe.⁷⁷ A többi fejedelem őse csak Attila halála után foglalta el birodalmát.⁷⁸ Az oklevél városokról és ezek polgáraitól tesz említést, Anonymus pedig Ménmarót várairól beszél. A legenda tudósítása szerint Ajtonynak fővárosa is van, ami nem lehet egyszerűen a törzsi fejedelem székhelye, hiszen ebben monostort is alapít.⁷⁹

Ajtonynak »domus«-ai, »allodium«-ai, »curia«-i vannak. Neki szolgál a föld.⁸⁰ A lakósoktól feudális szolgáltatásokat kap. A kolostornak adja

⁷⁵ »Ad sepulturam gunreidi in monticulo, ubi antiquorum corpora sunt sepulta«.

⁷⁶ »... Sicut autem consuetudo fuit.«

⁷⁷ »...De genere Athile regis — mondja Ménmarót — ...qui etiam violenta manu rapuerat terram hanc ab atthavo (sic) meo...« SRA. I. 51.

⁷⁸ »...Mortuo Athila rege magnus Keanus, preavus ducis Salani... preoccupaverat terram illam...« SRA. I. 51.

⁷⁹ A legendában »urbs«, Anonymusnál »castrum«.

⁸⁰ »Serviebat... eidem viro terra.« SRA. II. 490.

ugyanis a város 1/3 részének a szolgálatát, mellyel tehát előzőleg ő rendelkezett.⁸¹

Nemesei és katonái, vámszedői és őrei⁸² vannak, akik fölött »dominium exercebat«, tisztikara van, amit talán kialakulóban lévő hierarchiának számíthatunk, hiszen Csanád »miles valde honoratus... qui ceteros dignitate precellebat«.⁸³ A király Ajtony területét »regnum«-nak nevezi, veresége után csak »provincia«. Ez a terület erősen szervezett és a főváros köré koncentrált, mert István itt a régi központtal minden előzetes munkálkodás nélkül a győzelem után királyi vármegyét létesít.

Ajtony azonban nem elégedett meg azzal, hogy a saját területe fölött rendelkezék hatalommal, kiterjesztette a szomszédos törzsekre, Hóman véleménye szerint⁸⁴ a mai Szolnok megye területén elhelyezkedő Ond és az ettől északra, a Szamos vidékén letelepedett Kendé törzsekre. Ennek igazolására a tiszai hagyományt hozza föl, mely a Gyulát Tétény vezér ünokájaként szerepelteti. Föltevése e magyarázat nélkül is megállja a helyét, ha figyelembe vesszük, hogy Ajtony birodalmának északi határa a Hármas-Körös és Bihar, Csanád, Doboka és Becs pedig ezen a határon túl is kap birtokokat,⁸⁵ ami azt jelenti, hogy az Ajtony ellen folytatott háború más törzsek területeire is kiterjedt. Nem valószínű azonban, hogy az anyatörzset is a hatalmába vonta volna. Igaz, hogy Torda és Kolozsvár között van Ajton nevű község, de egy-két helynévből — nem ismerve bizonyosan keletkezésük körülményeit — nem vonhatunk le következtetést, a sóvám pedig fölösleges volna, ha a bányák Ajtony fennhatósága alatt állnak.

Jellemzően kapcsolódik Ajtonynak ehhez a törekvéséhez Csanád. Kétségtelenül ősi birtokai a Duna két partján helyezkednek el, vagyis Ajtony és István között, ahol tehát legélesebben ütközött össze a két államszervező. A hagyomány azt a Csanádot őrizte meg, aki egyszerre két úrnak szolgál, ingadozik, bizonytalan, s végül a két szék között majdnem a földre ül. Istvánhoz erős szálak fűzik (»nepos«-a, mondja Anonymus), de Ajtonynál »miles valde honoratus«, pogány létére a keresztény királynál keres menedéket, ott megkeresztelkedik, de családjában továbbra is erős pogány hagyományok élnek, utódai között számtalan pogány nevet találunk. Ajtony seregének a parancsnoka, de az nem bízik benne, állítólag meg is akarja ölni, erre Istvánhoz pártol, az meg kémnek tartja, végül mégis rábizza a sereg vezetését, először súlyos vereséget szenved, aztán döntő győzelmet arat. A hagyomány Csanádjá azt mutatja, hogy mind István, mind Ajtony megpróbálta kiterjeszteni fölé a hatalmát. Talán éppen ez volt a szikra, mely kirobbantotta az ellentétet.

Látjuk, hogy István és Ajtony hatalmának a minősége között nincs lényeges különbség. Mint Istvánnál, itt is megtaláljuk a fővárost, az egyházat, a hadsereget, a lassanként kialakuló feudális hierarchiát, a lakos-

⁸¹ »Monachis autem ipsius eiusdem urbis tertia pars deserviebat.« SRA. II. 490.

⁸² Milites, nobiles. SRA. II. 489.; »tributarios et custodes« uo.

⁸³ SRA. II. 490.

⁸⁴ Hóman—Szekfű i. m. I. 160—161.

⁸⁵ Csanád birtokai közül Szabolcs, Vasad, Zsebun stb.; Becs (?) nevét viseli Kisbecs, Tiszabecs, Szamosbecs, Doboka megye a mai Szamosújvártól nyugatra. Stb.

ság, valamint ennek feudális szolgáltatásai fölött gyakorolt rendelkezési jogot, a terület központosítását, az államszervező tevékenységnek azt a jelenségét, hogy hatalmi körébe vonja a szomszéd törzseket.⁸⁶

Mennyiségileg határozottan Ajtony javára billen a mérleg. A legenda szerint hatalma sok szempontból, elsősorban katonailag nagyobb volt a királyénál. Az író minden alkalmat megragad, hogy Istvánnal szemben utaljon a marosvári fejedelem nagyobb hatalmára, erejére, gazdagságára. Egymást érik az ilyen megjegyzések: »princeps... potens valde«,⁸⁷ »in virtute et potentia sua«,⁸⁸ »confidens in multitudine militum et nobilium«,⁸⁹ »Equorum etiam indomitorum multitudinem habebat innumerablem, exceptis hiis, quos pastores in domibus sub custodia servabant. Erant ei et pecora infinita...«⁹⁰ »Procedebat in multitudine armatorum, regem autem minime reputabat.«⁹¹

Ajtony erejének tudatában van, és ezt ki is mutatja: »nimium gloriabatur«,⁹² »regi autem Stephano minime impendebat«,⁹³ »minime reputabat«,⁹⁴ megvámolja a királyi sót, mint idegen árut az önálló uralkodó.

István nem érezte magát biztonságban, míg erejét meg nem törte. Állandóan tartott támadásától. A hozzá menekülő Csanádban kémet lát, aki ezt a támadást jön előkészíteni.⁹⁵

A tények azt bizonyítják, hogy az író nem azért hangsúlyozza Ajtony erejét, hogy fényesebbé tegye István győzelmét, hanem mert csakugyan felülmúlta a királyét. Ennek nem áll módjában a sóvámot megakadályozni, bár katonaságot is küld a szállítmányokkal.⁹⁶ A döntő csata körülményei roppant kedvezőek voltak a király számára. Csanád Ajtony magas tisztséget viselő vezére volt, átpártolása nyilván zavart okozott, István ellenben olyan vezérre tett szert, akinél alkalmasabbat keresve sem találhatott volna,⁹⁷ mert részint kémjelentéssel szolgált, részint ismerte a tegnap parancsnoksága alatt álló ellenséges sereget. István rég szervezte ezt a támadást. Kétségtelen ugyan, hogy Ajtony is számított a nyílt összeütközésre, de a támadás ténye meglepetésszerűen érte. Bizonyítja ezt, hogy késve indult a támadók fogadására, hiszen ha idejében értesül,

⁸⁶ A fejedelmi törzs bizonyos, itt nem tárgyalható okokból a honfoglalás pillanatától kezdve nagyobb ütemben fejlődött, mint a többi. Emellett a Marosvidék periferikus elhelyezkedése a fejedelmi törzs központi fekvésével szemben elegendő magyarázatul szolgál arra, hogy az Ajtony vezetése alatt álló terület miért nem előzte meg riválisát az államszervezésben.

⁸⁷ SRA. II. 489.

⁸⁸ Uo.

⁸⁹ Uo.

⁹⁰ Uo.

⁹¹ Uo. 490.

⁹² Uo. 489.

⁹³ Uo.

⁹⁴ Uo. 490.

⁹⁵ »Volens autem fidem ipsius expediri, explorando secreta domini sui intellexit, quod non dolose ad ipsum confugisset.« SRA. II. 490.

⁹⁶ Ajtony nemcsak vámosokat, hanem öröket is állít a Maros partjára. Ezeknek a fegyveres akciókban volt szerepük.

⁹⁷ »Et quis aptior inveniri potest Chanadino?« SRA. II. 490.

semmiesetre sem engedi, hogy a királyi sereg harc nélkül átkeljen a Tiszán. Itt azonban nem támadta meg, és ezzel a győzelemhez a legkedvezőbb pillanatot szalasztotta el.⁹⁸ Ugyanezt mutatja, hogy csak a csata után vonul a lovasai számára kedvezőbb síkságra. Ha módja van rá, előbb is megtehetette volna. A meglepetésszerűség valószínűvé teszi, hogy nem teljes erejével jelent meg az ütközetben, az azonban bizonyos, hogy külföldi szövetségeseit nem tudta mozgósítani, mert a legenda ezek jelenlétét említené. István viszont a rendelkezésére álló teljes erőt összegyűjtötte. A legenda a »nobiles«-ről beszélve azt mondja, hogy »egressi sunt omnes«.⁹⁹ Tehát Ajtony ellen nem volt elég a királyi katonaság, a főemberek mozgósítása is szükségessé vált. Felhasználta a király azokat a törzseket, melyeket addig hatalmába vont. Az előzőleg legyőzött Gyula is ott harcol. Mindezek ellenére fél napon át tartó véres csata után a királyi sereg »fugam iniens latuit in vepribus Kwkyner et in Zewreg et in omni Canysa usque ad Ticiam«,¹⁰⁰ tehát nemcsak súlyos vereséget szenved, hanem visszavonulni sem tud rendesen, alaposan szétszóródik. Csak »isteni segítséggel«, éjszaka, csellel, talán árulás révén sikerül legyőzni a meglepett ellenséget.

A források megjegyzései és a tények mutatják, hogy Ajtony ereje sok szempontból, elsősorban katonailag fölülmulta a királyét, ha nem is a döntő pillanatban, de általában.

*

Felmerül a kérdés, hogy honnan merítette ezt az erőt.

A koronázás után a magyar uralkodó osztály két csoportja állt szemben egymással: a nyugati orientációnak István által vezetett, német segítségre támaszkodó hívei és a keleti orientáció pártja, mely a keletmagyarországi fejedelmek köré tömörült. Ajtony számára természetesen adódott a szláv kereszténység, Bulgária szövetsége. A legendából értesülünk arról, hogy Viddinben megkeresztelkedett.¹⁰¹ Ez a lépés külpolitikai jellegű, ami a szövegből is kitűnik, hiszen szinte egy kalap alá veszi a keleti vallást a keleti támogatással: »Accepit autem potestatem a Grecis et construxit... monasterium in honore beati Johannis Baptiste, constituens in eodem abbatem cum monachis Grecis, iuxta ordinem et ritum ipsorum.«¹⁰²

Moravcsik szerint Ajtony bizánci támogatást élvezett, sőt, hatalmát a császár jóváhagyásával gyakorolta.¹⁰³ Ez nem valószínű. Ajtony leverése

⁹⁸ Ménmarót Árpád katonáit folyami átkelés közben veri meg. Vö. Anonymus 28. fejezet. SRA. I. 70.

⁹⁹ SRA. II. 490.

¹⁰⁰ SRA II. 491.

¹⁰¹ »... Qui secundum ritum Grecorum in civitate Budin fuerat baptizatus.«

¹⁰² 8. fej.

¹⁰³ Bizánc és a magyarság. Bp. 1953. 58.

1003-ban vagy 1004-ben történt.¹⁰⁴ A megelőző időben országa és Bizánc között terült el az akkoriban jelentős erőt képviselő és a császársággal szemben álló Bulgária, mely egyrészt elszigetelte őt a görögöktől, másrészt kézenfekvővé tette a bolgár szövetséget. Legfőbb ellensége, István szemben állt Bulgáriával, de szövetségben Bizánccal. Ez utóbbival Ajtony leverése után is barátságos politikát folytat, ami furcsa lenne, ha előzőleg szövetségese ellen harcolt volna, míg Bulgária ellen — éppen a császár oldalán — háborút visel. A cárságnak érdeke volt, hogy Bizánccal és Magyarországgal szemben biztosítsa a hátát, ugyanúgy érdeke volt Ajtonynak, hogy szövetkezzék István ellenségével. Egyébként, ha megkeresztelkedésével bizánci barátságát akarta volna bizonyítani, a Bizánccal ellenséges Bulgáriában fekvő Viddinnél jobb helyet is találhatott volna.

Igaz ugyan, hogy Gyula senior, mikor Bizáncban megkeresztelkedett, megtiszteltetésekben és ajándékokban részesült, és hogy »a bizánci címek adományozása ebben az időben annyit jelentett, hogy az illető mintegy tiszteleti tagja lett a császári udvarhoz tartozó előkelők körének, amivel azonban együtt járt a bizánci érdekek védelmezése«¹⁰⁵; de Gyula senior bizánci látogatása óta jónéhány évtized telt el, ami alatt komoly politikai változások mentek végbe. Az általa megkezdett térítő tevékenység folytatásáról nincs tudomásunk.¹⁰⁶ Az ő idejében megkeresztelt emberek azok a magyarok, akik nemsokára elköltöznek, az Ajtony uralma alatt álló területen az ezredfordulóra főleg az őslakók maradnak, kik már a honfoglalás előtt is nagyrészt keresztények voltak, méghozzá a bolgár vallást követték, mert e területen Bulgária befolyása érvényesült. Nem lehet okuk, hogy az eddig elismert bolgár egyház helyett most a bizáncihoz pártoljanak át.

Látszólag ellentétben van ezzel és a bizánci szövetség legfőbb bizonyítékát szolgáltatja a legenda szövege, mely határozottan »görögök«-ről beszél: »Accepit autem potestatem a Grecis«. Nézzük meg, hogy a »görög« jelzőt milyen értelemben használja az író. »Cum monachis Grecis«,

¹⁰⁴ Az Ajtony ellen folytatott háború időpontjáról szóló vélemények eléggé eltérők. Karácsonyi J. (Magyar nemzetségek. I. 334.) 1030-ra teszi, egy másik helyen (Szt. István élete. 23.) 1025 tájára, Pauler (Magy. tört. I. 44.) 1028 körülre. Váczy id. tanulmánya után 1003-ra helyezhetjük Gyula legyőzését minden forrásunk 1002-re vagy 1003-ra teszi, ami ellen nem merül fel kifogás. Problematikusabb a Keán elleni harc időpontjának megállapítása. Forrásaink Gyula után említik, eszerint tehát 1003—1004 táján kellett volna lefolynia, ami azonban nem lehetséges, mert István ekkor Ajtony ellen harcol, 1004 és 1013 között pedig a lengyelek ellen, tehát legnagyobb valószínűséggel a tizes évek második felére tehetjük. Ezt két érv támogatja: egyik, hogy a besenyők 1017-ben avatkoznak be a bolgárok oldalán (lásd Karácsonyi i. m. 22.), másik a krónikák állítása, mely szerint a Keán elleni harc igen hosszadalmas és fáradtságos volt, amire Istvánnak a bolgár—bizánci háború kezdete (1002) és a lengyel—magyar háború kezdete (1004) között nem is lehetett ideje az Ajtony és a Gyula elleni háborúk mellett. István említett háborúinak kronológiája tehát: a koronázás után Koppány ellen, 1002- vagy 1003-ban Gyula ellen, ehhez kapcsolódva 1003- vagy 1004-ben Ajtony ellen, 1004 és 1013 között a lengyelek ellen, 1015 táján pedig a bolgárok ellen.

¹⁰⁵ I. m. 58.

¹⁰⁶ Uo. 53—58.

»secundum ritum Grecorum«, »in monasterio Grecorum«, »Grecos monachos«. Ajtony Viddinben keresztelkedett meg, az pedig Bulgáriában van. Onnan hozta a papjait is, következésképp azok bolgárok voltak és nem görögök. Ha a legenda mégis »Greci«-nek nevezi őket, világos bizonyítékát adja, hogy ezzel a jelzővel nem népi, hanem vallási hovatartozást szándékszik jelölni. Így tehát a »görög« támogatás sem »bizánci«-t jelent, hanem »görög vallású«-t, ami a bolgárokra is vonatkozik.

Ajtony és István harcában a bizánci császárság semleges álláspontot foglalhatott el. Istvánhoz barátságos kapcsolatok fűzték, de Ajtony keleti orientációja is kedvére lehetett. Legfeljebb mint Bulgária szövetségeseivel nem szimpatizált vele, de mivel a bolgár—bizánci ellentét ekkor még nem robbant ki, ez a semlegességet sem befolyásolhatta.

A bolgárok között nem a bizánci görög vallás volt elterjedve, hanem ennek szláv változata. Ugyanez a szláv-görög vallás hódított az oroszok között is, ami megkönnyítette Ajtony számára, hogy az oroszok felé is tájékozódjék. Erre nézve két adatunk van. Az egyik az orosz évkönyvek feljegyzése az 1000. évnél: »Ez évben követek jöttek a római pápától és a cseh és a magyar királyoktól.«¹⁰⁷ István ilyen irányú kapcsolatairól nem tudunk, valószínűbb, hogy a keleti fejedelmek egyikéről van szó. A másik a Magyarországot Oroszországgal összekötő kereskedelmi út, mely a vereckeit szorosan húzódott. Ennek meglétét az archeológia bizonyítja.¹⁰⁸ Írásos emlék nem maradt róla, mert közvetlenül Istvánnak e vidéken történt hatalomra jutása után elpusztult. Ez mutatja, hogy nem ő használta, hanem a keleti fejedelmek. Anonymus is Ajtony szláv kapcsolatairól tanúskodik, mikor a bolgár Glad-ot teszi meg őseül. Származásának a vizsgálatánál rámutattunk arra, hogy szláv eredetű semmiesetre sem lehet. Hogy Anonymus mégis ilyenek mondja, annak nem a Váczy által említett »genealogizáló hajlam« az oka, hanem nyilván az, hogy a szlávokkal állt igen szoros kapcsolatban, rokonai között sok lehetett a szláv.

A bolgár szövetség és támogatás azonban nem jelentette azt, hogy függő viszonyban volt a cárságtól. Istvánnal szemben országa szuverenitását védte, aminek igazán nem lett volna sok értelme, ha közben elismeri a bolgár főnnhatóságot. Láttuk, hogy a legenda milyen szoros összefüggést mutat a bolgár vallás terjesztése és a bolgár befolyás között. Ha tehát Ajtony területén erős lett volna a bolgár egyház, a bolgár befolyás erősségére is bizonyítékot nyernénk. Azonban ennek éppen az ellenkezőjét tapasztaljuk. A megkeresztelkedés cseppet sem zavarja abban, hogy hét feleséget tartson »eo, quod in religione christiana perfectus non fuerat«.¹⁰⁹ Monostort ugyan épít, de az egész országban mindössze ez az egyetlen marosvári van. Népe egy része, nyilván a magyarság, kereszteletlen,¹¹⁰ legközelebbi emberei pogányok.¹¹¹

¹⁰⁷ Hodinka: Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai. Bp. 1916. 52–53.

¹⁰⁸ Lásd László i. m. 121–124.

¹⁰⁹ SRA. II. 489.

¹¹⁰ Sokan feltételezik, hogy ez volt az a »fekete magyarság«, melynél Querfurti Brunó a vértanúságot kereste. Ő azt mondja, hogy a »fekete magyarok« kelet felé

Ilyenformán megállapíthatjuk, hogy *Ajtony legfőbb külpolitikai szövetségese a bolgár cárság volt. Kapcsolatot tarthatott az oroszokkal is, ennek részleteit azonban teljes homály fedi. Az egyenjogúságon alapuló szövetséget a bizánci császárság semlegessége egészítette ki.*

Hazai szövetségesei is voltak. Koppány leverése után a törzsi-nemzeti rend hívei nagy számban menekültek keletre, Gyula bukása után pedig nem maradt más választásuk, mint Ajtony oltalma alá húzódni, aki szívesen látta őket. Ez a belső szövetség nagy jelentőségű volt, talán a külsőnél is fontosabb, mert maga mellé csatlakoztatta a régi arisztokrácia mellett a néptömegek jelentős részét. Ezt a szövetséget az segítette elő, hogy Ajtony nemcsak megtúrta a pogányságot, de lényegében maga sem volt keresztény.

És itt igen fontos problémához érkezünk. Ha Ajtony feudális uralkodó volt, aki feudális államot szervezett, akkor, mint hasonló törekvésű társai, legfőbb támaszát a keresztény egyházban találhatta volna. Miért nem engedett nagyobb teret az egyháznak, és miért tűrte, sőt támogatta a pogányságot, a feudalizmus ellenségét? Ennek egyik magyarázatát a fentemlített tényben találjuk. Abban ti., hogy így biztosíthatta a maga számára a feudalizmussal elégedetlen elemek támogatását István ellen. A néptömegek úgy gondolták, hogy a pogány ideológia együtt jár a pogány szabadság biztosításával. (Sajnos, a forrásanyag hiányos volta nem engedi meg a kérdés bővebb fejtegetését, pedig nagyon tanulságos lenne megnézni, hogy mennyiben élvezte a tömegek támogatását, milyen módon igyekezett ezt megszerezni, mik voltak az elképzelései ezzel kapcsolatban a győzelem esetére, és főleg, hogy a néptömegek mennyiben játszottak hasonló — vagy más — szerepet, mint a későbbi pogánylázadásokban.)

A másik magyarázat külpolitikai jellegű. Országáa a nyugati keresztény magyar királyság és a keleti keresztény bolgár cárság között órlódott. Mindkettő igényt formált területére, vagy legalább befolyása alá akarta vonni. Bármelyik vallás elismerése egyben az egyik hatalom elismerését jelentette volna. A kettő közül a harmadik, a pogányság annak a nyílt kifejezése volt, hogy egyik igényt sem hajlandó elismerni. Hogy mégis tett bizonyos látszatengedményeket a keleti vallásnak, azzal azt jelentette ki, hogy felismerte a fölötte gyakorlandó hatalomért küzdő két ország egymás közötti ellentétét, és ezt kihasználva saját függetlenségének a

lagnak. Ezen a környéken van Csongrád, a »fekete vár«. A Tisza ellenkező partján a »fehér magyarok« éltek, a palócok. (»Plavec« szláv szó, jelentése fakó, fehér.) Brunó 1003-ban jár először Magyarországon, ekkor még a »fekete magyarokat« pogányoknak találja, 1009-ben viszont már mint keresztényekről ír róluk II. Henriknek: »Audiui enim de nigris Ungris, ad quos, que numquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri, (quod Deus indulgeat!) cum magno peccato aliquo cecarentur; qui conversi omnes facti sunt Christiani.« (ÁUO. I. 2. sz.) Váczy föltevése szerint (i. m. 502.) e követség alatt Azo pápai legátus és kísérete értendő, akik 1009-ben résztvettek a pécsi püspökség alapító ünnepségein. Ha ez tényleg így van, bizonyítékot nyerünk az itteni pogányság igen erős voltára, hiszen a kereszténység a győzelem után még évekig nem tud elterjedni annak ellenére, hogy István vallási dolgokban erőszakos módszerekhez folyamodott.

¹¹¹ Csanádot menekülése után keresztelteti meg István.

megőrzése érdekében inkább hajlandó a számára kisebb veszélyt jelentő Sámuellel együtt harcolni István ellen, mint fordítva.

Pogányságának tehát semmi köze sincs a néptömegek pogányságához, de a reakciós arisztokratákéhoz sem. Ezt azonban ezek nyilván nem látták. Koppány leverése ugyan az egész magyar feudális uralkodó osztály közös ügye volt, mégis személy szerint István nevéhez fűződött, aki más okok miatt ellenséges viszonyban állt Ajtonnyal. Ő tehát természetes szövetségesnek tűnt István ellenségei szemében, akiknek legnagyobb része Koppány hívei közé tartozott. Így a reakció támogatását Ajtony csupán egy véletlennek köszönhette: annak, hogy István egyszerre mutatkozott a pogányság és az ő ellenségeként.

Ez a szövetség azonban István-ellenes harcának bizonyos reakciós jelleget kölcsönöz. Igaz ugyan, hogy győzelme esetén ő is megvalósíthatta volna azt, amit István, erre eddigi tevékenysége nyújt zálogot, de éppen a reakcióval való szövetsége miatt kevésbé radikálisan.

Fő erejét azonban saját forrásaiból merítette. Ha »pásztorfőnök« lett volna, semmiesetre sem szállhatott volna sikerrel szembe a királyi hatalommal általában és konkrétan a jól szervezett, feudális harcmodort, modern technikát alkalmazó királyi sereggel a nagyősi síkon. Ez csak úgy képzelhető el, hogy általában maga is hasonló hatalommal rendelkezett, és konkrétan hasonló hadsereggel állt ki István ellen. Ez pontosan beleillik abba a képbe, amit rajzoltunk róla: korai feudális uralkodó, feudális hadsereggel. A csata leírása világosan mutatja, hogy a két sereg harcmodója közt nem volt különbség, semmi sem engedi meg azt a feltételezést, hogy Ajtony nomád taktikát alkalmazott volna. Sőt, éppen a királyi sereg éjszakai támadása nincs összhangban a feudális harcmodorral.

Az a tény, hogy Ajtony seregének nagy részét a lovasság képezte, valamint a legenda közlése lovainak és marháinak nagy számáról, nincs ellentétben feudális uralkodói voltával. Az állatok nagy száma nem jelenti, hogy a lakosság fő foglalkozása a pásztorkodás. Nomád pásztorkodásról szó sem lehet, hiszen a legenda nemcsak vad lovakat említ, hanem olyanokat is, melyeket »in domibus« tartanak. A magyarság hosszú ideig volt pásztorkodó nép. Az állattartás a kifejlett feudalizmus idején is nagy szerepet játszik, egyes területeken a legutolsó időkig uralkodó foglalkozás. A gazdagság, hatalom a köznyelvben egészen a közelmúltig az állatok számával egyenlő. Amikor tehát az író Ajtony gazdagságát akarja bemutatni, állatai sokaságáról beszél.

Ajtony területének a gazdasági szervezetről a tájékoztatás hiánya miatt nem beszélhetünk. De a legenda fentebb említett kitételei azt bizonyítják, hogy az átlagosnál fejlettebb feudális viszonyokkal van dolgunk. Legfőképpen ez biztosította Ajtony számára az erőt az István ellen folyó harcban.

Ehhez kapcsolódik a negyedik forrás: felhasználta azokat a törzseket is, melyekre kiterjesztette a hatalmát.

Ajtony uralma tehát feudális jellegű volt. A forrásoknak területéről, hatalmáról, harcáról stb. szóló tudósításai egyértelműen emellett vallanak; alátámasztja ezt a hiteles garamszentbenedeki oklevél. *Ennek megfelelően*

erejének forrása elsősorban országa társadalmának magasrendűségében keresendő, amihez a bolgár szövetség és a reakciós erők támogatása járul. Felhasználta a hatalma alá vont szomszédos törzseket is. Ezek fölötti uralma a bizonyíték arra, hogy éppenúgy mint István, a maga területén sikeresen próbálta meg a törzsek állammá szervezését.

*

Érdekes összehasonlításra nyílik alkalmunk Ajtony és Gyula sorsát illetően. A források tanulmányozása közben szembeszökő a Gyulával való bánásmód szelidsége a lefejezett Ajtony és a felnégyelt Koppány sorsához képest.

A forrásokból úgy tetszik, hogy Gyula nem harcolt fegyveresen István ellen. Igaz ugyan, hogy fegyveres hadjáratról beszélnek, de ez korántsem lehetett olyan súlyos, mint az Ajtony ellen vívott.

Az Annales Altahenses maiores így adja elő a dolgot: »Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum Iulum regem cum exercitu venit, quem cum apprehendisset cum uxore ac duobus eius filiis, regnum vi ad christianismum compulit.«¹¹²

Bár mindenütt szerepel a »bellum gessit«, »movit bellum«, »exercitu venit« vagy hasonló, úgy tűnik, hogy nem is annyira a »háború«-n, a fegyveres erőszakon van a hangsúly, mint inkább az »elfogás«-on. Kézai pl. a Koppánnal kapcsolatos »interfecto« és a Keánnal kapcsolatos »praeliatus est« között Gyulával kapcsolatban csak »adducto«-t ír.¹¹³ A Képes Krónika a nevezetességet és a hasznosságot hangsúlyozza ahelyett, hogy »nehéz« vagy »fáradságos« vagy hasonló jelzőt használna, mint ezt másutt teszi. Vagyis a források a Gyula elleni harcot modern nyelven szólva inkább »rendőri«, mint »katonai« akciónak tekintették. Háború helyett elegendő odaküldeni a hadsereget, talán csak néhány katonát, elegendő Gyulát elfogni és Magyarországra hozni ahhoz, hogy az ellentétek elsimuljanak. Ebből pedig nyilvánvaló, hogy ezek az ellentétek nem lehettek olyan mélyek, mint István és Koppány, vagy István és Ajtony között.

Ugyanerre az eredményre vezet, ha azt vizsgáljuk, hogy a források milyen indokolással látják el István fellépését. Főökként mindegyik azt hozza fel, hogy Gyula nem volt hajlandó megkeresztelkedni, és sokat »kellemetlenkedett« a magyaroknak. Ez az indoklás inkább ürügynek, semmint oknak hangzik.

Vessünk egy pillantást elfogatás utáni sorsára. A legenda népmese-szerű keretben tesz róla említést, melyből nehéz kibogozni a történeti eseményt, de a lényeg világos: elfogatása után is szerepet játszik István udvarában, innen azonban valami miatt el kell mennie. Mint Thietmár bizonyítja, István még ekkor is meglepő jóindulatot tanúsít irányában.¹¹⁴

¹¹² Gombos: Catalogus fontium historiae Hungariae, 800–1301, I–IV. Bp. 1934–1943. 92. Az Annales Altahenses maiores-szel egybehangzóan írja le a történeteket a többi forrás is.

¹¹³ SRA. I. 172.

¹¹⁴ Gombos i. m. 2203–2204.

Megállapíthatjuk, hogy mind a Gyula ellen vezetett háború lefolyása, mind ennek az indokolása István részéről, mind az a feltűnő nagylelkűség, amit a király a leverte Gyulával szemben mutat, egyaránt arra utalnak, hogy István és Gyula között szó sem volt éles ellentétéről.

Az alábbiakban szeretnénk bemutatni ennek a küzdelemnek a jellegét és azt, hogy végül is mi készítette a királyt a Gyula elleni erőszakos fellépésre.

Beszéltünk a honfoglaláskori Gyula-törzs szétválásáról és arról, hogy nagyobbik része Erdélybe költözött. Ennek a törzsrésznek voltak fejedelmei a Gyulák, így az István idejében szereplő Gyula is. Amikor a Gyula-törzs egy része elhagyta eredeti telephelyét, egyúttal kiszakadt a viszonylag fejlett környezetből. (A többi magyar törzs feudális fejlődését nagy mértékben siettette, hogy vándorlásra nem volt módjuk.) Ez azt eredményezte, hogy az elszakadt törzsrész az ezredfordulóra nemcsak a visszamaradt fejlettségének a szintjét nem érte el, de a többi törzs nívójától is elmaradt. A periférikus elhelyezkedés is hozzájárult ehhez. Abban az időben, mikor a többi törzs elérkezett a feudális állammá szerveződés fokára, mikor ezek közül a leghaladottabbak kiemelkedtek, és saját vezetésük alá vonták az államszervező tevékenységet, a Gyula-törzs még távol állt ettől. Gyula az egész Magyarország feletti főhatalom megszerzéséért vívott harcban semmiesetre sem léphetett föl konkurensként István mellett, mint ahogy felléphetett Ajtony. Törzsének elhelyezkedése miatt nem került bele a király államszervező és térítő törekvéseinek a központjába sem, mint ahogy belekerült Koppány. Így sem támadó, sem védekező harcra nem volt szüksége Istvánnal szemben.

István számára mégis veszélyes és »kellemetlen« volt. A törzsi-nemzetségi rend híveinek potenciális erőt jelentett, mely alkalomadtán a királyság ellen volt mobilizálható. Különösen megnövekedett ez az erő Koppány leverése után, mikor a szétszórt lázadók hozzá menekültek. A törzs elhelyezkedése és rokonsága révén komoly segítséget jelenthetett Ajtonynak, szláv kapcsolatai pedig Bulgária számára ígértek támogatást egy bolgár—magyar konfliktus esetére. Hozzájárult ehhez szomszédsága a besenyőkkel, mely fönntartotta a besenyők és a Gyulák közti szövetség lehetőségét is. Istvánnak tehát fel kellett számolnia ellenségeinek ezt a támaszpontját. Nem is beszélve arról, hogy önálló törzs létezése, a pogányság uralma Magyarország egy darabján nem volt összeegyeztethető az államszervezéssel.

A királynak egyfelől le kellett számolnia Gyulával, másfelől erre konkrét oka nem volt. Innen az a kíméletes bánásmód, amit nagybátyja iránt tanúsít, és ezzel magyarázható az is, hogy a krónikák csak az említett vérszegény okokkal tudják alátámasztani a háború szükségességét.

A Gyula és Ajtony ellen vívott két háború, a Gyula és Ajtony sorsa közötti különbség megerősíti azt, amit Ajtony és István viszonyáról mondtunk: Koppány legyőzése után István legveszélyesebb ellenfele Ajtony volt; legfontosabb feladatának az ő leverését tartotta.

Még egy kérdést érintünk. A Képes Krónika 64. fejezetében ezt ol-

vashatjuk: »Ipsum vero Cupan Beatus Stephanus in quatuor partes fecit mactari: primam partem misit in portam Strigoniensem, secundam in Vesprimiensem, tertiam in Iauriensem, quartem autem in Erdelw.«¹¹⁵ Ezt úgy szokták magyarázni, hogy István, aki már megelégte Ajtony »szemtelenségét«, most figyelmeztetésül elküldi neki a legyőzött Koppány felnyelt testének egy részét, ezzel is intvén őt hatalmának az elismerésére. Ez a magyarázat azonban nem elégíthet ki, hiszen önmagától adódik a kérdés, hogy akkor mi célból küldte a harmadik részt Győrbe. Talán csak nem a németeket akarta megfenyegetni? Nyilvánvaló, hogy István a győzelmi jelvényeket nem fenyegetésül küldte szét az ország különböző sarkaiba, hanem éppen ellenkezőleg, megnyugtatóan: azt akarta vele jelképezni, hogy a hatalom új birtokosainak nem kell többé félniök a régi rend visszatértétől. A Koppány elleni harc az egész új magyar uralkodó osztály érdekeiért folyt, annak részvételével vagy támogatásával vagy legalább helyeslésével. Ezért István a győzelmet nemcsak a saját ügyének tekintette, sietett az örömhírt közölni a feudális rend híveivel. Az a tény, hogy a győzelmi jelvényeket Ajtonyhoz is elküldte, mutatja, hogy őt is azok közé számította, akik szimpatizáltak vele a törzsi-nemzetségi rend ellen folytatott küzdelmében. Ez a mozzanat tehát azt bizonyítja, hogy *Ajtony* ebben a harcban István oldalán állt, *elsőrendű érdekének a feudális uralkodó osztály érdekét tekintette.*

*

Fejtegetéseinket befejezésül a következőkben foglaljuk össze:

A források azt bizonyítják, hogy Ajtony, Gyula és Keán három különböző személy volt.

A magyar vagy germán származású Ajtony körülbelül a Gyula-törzs eredeti szállásterületén uralkodott.

Ez a terület a honfoglalás után nem lett részese az általános magyarországi hanyatlásnak, mert a visszaesést okozó tényező, a hódítók számbeli túlsúlya, a Gyula-törzs elköltözése révén itt nem érvényesült. A fejlődés a honfoglalás után viszonylag magas szintről folytatódott.

Előnyét — a minden tekintetben hiteles garamszentbenedeki oklevél tanúbizonysága szerint — a XI. század végéig megtartotta.

Ebből következik, hogy ez az ezredfordulón is megvolt. Tökéletes összhangban van ezzel, amit Ajtony területének a társadalmi színvonaláról megtudunk, és amiből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a viszonyokhoz képest magas fejlettségű feudális társadalommal van dolgunk.

A magasabb fejlettség azt eredményezte, hogy ez a terület a fejlődési törzsszel együtt érkezett el az állammá szerveződés fokára, sőt, István korára már eljutott addig, hogy uralkodója megkezdte a szomszédos törzsek bekapcsolását ebbe az államszervezetbe oly módon, hogy hatalmá alá vonta azokat.

Abból a tényből, hogy a magyar törzsek közül egyszerre kettő is eljutott erre a fokra, szükségszerű összeütközés adódott. Mindkét törzs fe-

¹¹⁵ SRA. I. 313—314.

jedelme a maga számára akarta biztosítani a hegemoniát. Emiatt tört ki a harc 1003-ban vagy 1004-ben István és Ajtony között. Előbbi a német feudális urakra, a nyugati kereszténységre, a már hatalmába kerített magyar törzsekre támaszkodott, utóbbi bolgár szövetségre, a keleti kereszténységre, a reakciós törzsi-nemzetségi arisztokraták és a kizsákmányolást elfogadni nem akaró néptömegek szimpátiájára, valamint ugyancsak a hatalmába vont törzsekre. Bizánc semleges álláspontot foglalt el. A szembenálló két erő között lényeges különbség nem lehetett, István a győzelmet elsősorban jó taktikai érzékének és a kedvező körülményeknek köszönhette.

Ezek szerint Ajtony nem mint a reakciós erők képviselője került szembe Istvánnal, hanem mint vele egyenrangú feudális uralkodó, aki éppúgy az új rend híve és a régi ellensége, mint István. Harcuk nem osztályharc, hanem az új magyar uralkodó osztályon belül marad, és a hatalomért folyik. De az adott *konkrét* összeütközésben István *valamennyi* ellenfele, így a törzsi-nemzetségi arisztokrácia is, a szabad pásztorok is Ajtonyt támogatták, mert benne vélték felfedezni a régi rend utolsó oszlopát (mint utóbb Aba Sámuelben vagy Vazul fiaiban).

QUELQUES PROBLÈMES DE L'ORGANISATION DE L'ÉTAT HONGROIS. LA LUTTE ENTRE ÉTIENNE ET AJTONY

par Péter Kulcsár

Ajtony régnait à peu près sur le territoire où précédemment la tribu de Gyula avait eu ses cantonnements. Après la conquête du pays, ce territoire échappa à la décadence générale, parce que le facteur qui entravait le développement — la prépondérance numérique des conquérants — ne s'y fit pas valoir à la suite de la migration de la tribu de Gyula en Transylvanie. Ce territoire est arrivé au degré de l'organisation de l'État avec la tribu princière. A l'époque d'Étienne, il est déjà parvenu au point où le souverain a pu commencer à introduire les tribus voisines dans cette organisation d'État. Du fait que deux des tribus magyares ont atteint à la fois ce degré de développement, un conflit s'ensuivit nécessairement. Chacun des deux princes voulut s'assurer l'hégémonie politique. C'est pour cela que la lutte éclata entre Étienne et Ajtony. Le premier s'appuya sur les seigneurs féodaux d'origine allemande, la chrétienté occidentale et les tribus magyares, déjà assujetties, ce dernier fonda son espérance sur l'alliance avec les Bulgares, la chrétienté orientale, les sympathies de l'aristocratie de famille et et tribale, réactionnaire et opposée à Étienne ainsi que sur celles des masses du peuple, refusant d'accepter l'exploitation, et les tribus sous sa domination. Byzance resta neutre dans la dispute. Par conséquent, Ajtony se révolta contre Étienne non seulement comme le représentant des forces réactionnaires, mais comme un souverain féodal de rang égal, qui est également l'ennemi de l'ordre ancien et le partisan du progrès, comme Étienne. Leur lutte ne fut pas une lutte de classe; elle se poursuivit pour le pouvoir absolu, et elle se déroula à l'intérieur de la nouvelle classe dominante hongroise, bien que les représentants du régime ancien eussent mis tout leur espoir en Ajtony (comme plus tard en Samuel Aba ou les fils de Vazul).

Пётр Кулчар:

НЕКОТОРЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ ВЕНГЕРСКОГО ГОСУДАРСТВА. БОРЬБА СТЕПАНА И АЙТОНЯ

Айтонь господствовал приблизительно на первоначальном месте пребывания племени Дьула. Эта территория не участвовала в общем упадке после завоевания отчины, потому что фактор, причиняющий регресс развития — количественное преобладание завоевателей — вследствие переселения племени Дьула в Трансильванию здесь не добивалось. Поэтому эта территория вместе с княжеским племенем добралась до степени государственности. Во время Степана она же добралась до того, что её государь начал вовлечение соседних племён в эту государственную организацию. Из того факта, что из венгерских племён сразу два добалось до этой степени, далось необходимое. Князь обоих племён хотел обеспечить гегемонию для самого себя. Поэтому вспыхнула война между Степаном и Айтонём. Первый опирался на немецких феодальных господ, на западное христианство, на уже охваченные венгерские племена, второй на болгарский союз, на восточное христианство, на реакционную племенную-родовую, стоящую против Степана аристократию, на симпатию народных масс, которые не хотели эксплуатации, и, наконец, тоже на охваченные племена. Византия заняла нейтральную позицию. Значит, Айтонь стоял против Степана не только как представитель реакционных сил, а как равноценный с ним феодальный государь, который равно как Степан, враг старого строя и сторонник нового. Их борьба — не классовая борьба, она идёт за власть и остаётся внутри нового венгерского господствующего класса, хотя представители старого строя в ней видели последнее убежище (как позднее в Аба Шамуел, или в сыновьях Вазула).